

Atıfta Bulunmak İçin / Cite This Paper: Atlı, S. (2019). “Dîvânu Lugâti’t-Türk’teki Atasözleri Üzerine Yapılan Bir Çalışma: Abdülahad Nûrî ve “Atalar Sözü”, *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(3): 2243-2279.

Geliş Tarihi / Received Date: 17.02.2019

Kabul Tarihi / Accepted Date: 15.03.2019

Araştırma Makalesi

DÎVÂNU LUGÂTİ’T-TÜRK’TEKİ ATASÖZLERİ ÜZERİNE YAPILAN BİR ÇALIşMA: ABDÜLAHAD NÛRÎ VE “ATALAR SÖZÜ”

Sagıp ATLI

Manisa Celal Bayar Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi

sagipatli@hotmail.com

ORCID ID: 0000-0003-2692-5194

Öz

Türk kültür tarihinin en temel yazılı kaynaklarından birisi *Dîvânu Lugâti’t-Türk*’tür. *Dîvânu Lugâti’t-Türk*, muhtevası ve yazılış amacı bakımından sözlük ve dilbilgisi kitabı olmasının yanında Türk tarihi ve coğrafyası, çeşitli halk bilgisi ürünleri (halk etimolojisi, destan, halk hekimliği, oyun, halk takvimi vb.) gibi farklı birçok hususta örnekleriyle bilgi veren ansiklopedi niteliğinde bir eserdir. Farklı pek çok konuda bilgi içeren bu eser, atasözleri bakımından da zengin bir kaynaktır. Atasözleri, bir milletin düşünce yapısı, yaratıcılığı, kıvrak zekâsı ve kültürel katmanları gibi birçok konuda bilgi barındıran, halkın ortak ürünü olan kalıplaşmış sözlerdir. Anonim bir özelliğe sahip olan atasözleri, yazılı ve sözlü kaynaklar vasıtasıyla günümüze kadar aktarılmıştır. Bu yazıda ilk önce konuya giriş mahiyetinde *Dîvânu Lugâti’t-Türk* ve atasözleri hakkında genel bilgi verilecektir. Ardından *Dîvânu Lugâti’t-Türk*’teki atasözleri üzerine yapılan çalışmalar kronolojik sıraya göre aktarıldıktan sonra kısa bir değerlendirilmesi yapılacaktır. Bu bilgilerden sonra çalışmanın temelini oluşturan Abdülahad Nûrî ve onun “*Atalar Sözü*” isimli eseri üzerinde durulacaktır. Bu bölümde önce Abdülahad Nûrî’nin hayatı ve eserleri hakkında bilgi verdikten sonra *Atalar Sözü*’nün şekil, dil ve üslup yönünden incelemesi yapılacaktır. Çalışmanın sonunda ise adı geçen eserin giriş bölümü ile metin kısmındaki atasözleri günümüz Türkçesine aktarımıyla birlikte verilecektir.

Anahtar Kelimeler: Kaşgarlı Mahmud, Dîvânu Lugâti’t-Türk, Abdülahad Nûrî, Atalar Sözü

A STUDY ON PROVERBS IN DIVANU LUGATI'T TURK: ABDULAHAD NURI AND “ATALAR SOZU”

Abstract

One of the most basic written sources of Turkish cultural history is *Dîvânu Lugâti’t-Türk*. In addition to being a dictionary and grammar book in terms of its content and purpose, *Dîvânu Lugâti’t-Türk* is an informative encyclopedia with the examples of many different subjects such as Turkish history and geography, and various products of folklore (folk etymology, epic, folk medicine, play, folk calendar etc.). This work, which contains information on many different topics, is also a rich source in terms of proverbs. Proverbs are the formulaic phrases which are common products of the public and which contain information on many subjects such as a nation’s mentality, creativity, mental agility, and cultural layers. Proverbs, which are anonymous, have been conveyed to the present day through written and oral sources. In this article, first of all, general information about *Dîvânu Lugâti’t-Türk* and the proverbs will be given as an introduction to the subject. Next, a short evaluation will be made after the studies on the proverbs in *Dîvânu Lugâti’t-Türk* is listed in a chronological order. After this information, Abdülahad Nûrî and his work “*Atalar Sözü*”, which is the basis of the study, will be focused on. In this section, after giving information about the life and works of Abdülahad Nûrî, *Atalar Sözü* will be examined in terms of form, language and style. At the end of the study, the

introduction section of the abovementioned work and the proverbs in the next section will be given together with their current Turkish translation.

Keywords: Kaşgarlı Mahmud, *Dîvânu Lugâti't-Türk*, Abdülahad Nûrî, Atalar Sözü

1. GİRİŞ

Türk kültür tarihinin en temel yazılı kaynaklarından birisi olan *Dîvânu Lugâti't-Türk* (DLT), muhtevası ve yazılış amacı bakımından sözlük ve dilbilgisi kitabı olmasının yanında Türk tarihi ve coğrafyası, çeşitli halk bilgisi ürünleri (halk etimolojisi, destan, halk hekimliği, oyun, halk takvimi vb.) gibi farklı birçok hususta örnekleriyle birlikte bilgi veren ansiklopedi niteliğinde bir eserdir. Farklı pek çok konuda bilgi içeren bu eser, atasözleri bakımından da zengin bir kaynaktır. Atasözleri, bir milletin düşünce yapısı, yaratıcılığı, kıvrak zekâsı ve kültürel katmanları gibi birçok konuda bilgi barındıran, halkın ortak ürünü olan kalıplaşmış sözlerdir. Anonim bir özelliğe sahip olan atasözleri, eski ve yeni konuşma dillerinde, manzum ve mensur yazılar arasında kullanılmış/kullanılmakta olup birçok kişi tarafından derlenerek kitap hâlinde yayımlanmıştır. Ayrıca bir kısmı da sözlü kaynaklar vasıtasıyla günümüze kadar aktarılmıştır (Aksoy, 1988: 131).

Atasözlerinin yer verildiği yazılı kaynaklardan birisi *Dîvânu Lugâti't-Türk'tür*. DLT'nin 1912 yılında Ali Emîrî Efendi tarafından bulunup 1915'te Kilisli Muallif Rıfat tarafından ilim âlemine tanıtılmasından itibaren üzerinde farklı konu ve alanlarda çalışmalar yapılmış ve yapılmaya da devam edilmektedir. DLT'deki atasözleri üzerine müstakil olarak yapılan ilk çalışmalardan biri Abdülahad Nûrî'nin ilk formalarını 1334'te (R. 1336/M. 1918) Yeni Osmanlı Matbaası'nda bastırıldığı ve çeşitli sebeplerden dolayı devamını getiremediği, 1339'da (1920/1921) ise tamamını Kastamonu Matbaası'nda "*Atalar Sözü*" ismiyle yayımladığı eseridir. Bu tarihten sonra farklı araştırmacılar tarafından çeşitli çalışmalar yapılmıştır.

Kaşgarlı Mahmud, eserinin başında kitabını nasıl hazırladığını açıklarken "*Kitabı sözlük harfleri sırasına göre düzenledim. [4] Zorlukları yumuşasın, derinlikleri ve en dipdeki noktaları açıklansın diye hikmetler, seciler, atasözleri, şiirler, recezler ve nesirlerle süsledim...*" (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014: 2) ifadesini kullanmaktadır. Buradan hareketle Kaşgarlı Mahmud'un eserinde atasözlerine bilinçli olarak bir işlev yüklediği anlaşılmaktadır.

Bu yazıda *Dîvânu Lugâti't-Türk'teki* atasözleri üzerine yapılan çalışmalar kronolojik sıraya göre aktarıldıktan sonra kısa bir değerlendirme yapılacaktır. Bu bilgilerden sonra çalışmanın temelini oluşturan Abdülahad Nûrî ve onun "*Atalar Sözü*" isimli eseri üzerinde durulacaktır. Bu bölümde önce Abdülahad Nûrî'nin hayatı ve eserleri hakkında bilgi verdikten sonra *Atalar Sözü* adlı eser şekil, dil ve üslup yönünden incelenecektir. Çalışmanın

sonunda ise adı geçen eserin giriş bölümü ile metin kısmındaki atasözlerinin günümüz Türkçesine aktarımı verilecektir.

2. DÎVÂNU LUGÂTİ'T-TÜRK'TEKİ ATASÖZLERİ ÜZERİNE YAPILAN ÇALIŞMALAR

DLT'nin 1912 yılında Ali Emîrî Efendi tarafından bulunup 1915'te Kilisli Muallim Rıfat tarafından ilim âlemine tanıtılmasından sonra üzerinde farklı konu ve alanlarda çalışmalar yapılmış ve yapılmaya da devam edilmektedir. Yapılan çalışmaları genel olarak beş başlıkta toplamak mümkündür: 1- Metin neşri ve tercümelemleri, tıpkıbasımları, dizinler, 2- DLT'deki kelimelerin tamamını içine alan çalışmalar, 3- DLT'deki şiir ve atasözlerini toplayan çalışmalar, 4- DLT'yi esas alan tematik eserler, 5- DLT ile ilgili makale ve bildiriler (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014: XIX).

Eserdeki atasözleri hakkında müstakil olarak yapılan ilk çalışma R.1334/ H.1336-1918 yılında Abdülahad Nûrî tarafından kaleme alınmış fakat basımı bu yıllarda gerçekleştirilememiştir. Bununla birlikte tespit edebildiğimiz kadarıyla DLT'deki atasözlerinin tamamı ya da bir bölümüyle ilgili olarak şimdiye kadar kitap, tez, makale ve tebliğ boyutunda yapılan 20 çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmaların künyeleri yıl sırasına göre aşağıda verilmiştir:

- Abdülahad Nûrî, *Atalar Sözü*, İstanbul: Yeni Osmanlı Matbaası R.1334/H.1336; Kastamonu: Kastamonu Matbaası, 1339.
- Carl Brockelmann, "Eski Türkistan Halk Edebiyatı", *Darülfünun Edebiyat Fakültesi Mecmuası*, çev: Köprülüzâde Ahmet Cemal, Sene: 3, Sayı: 2-3, Ağustos-Teşrin-i Evvel 339, 1339/1920/1921, ss. 109-148. (Yazının aslı "Alturkestanische Volksweisheit" adıyla Ostasiatische Zeitschrift dergisinde 1338-1919/1920 yılında Almanca olarak yayımlanmıştır.)
- Necib Âsım, *Divânu Lügâti't-Türk'ten Me'hûz Eski Savlar*, Dersa'âdet, 1338-1919/1920, 56 s.
- Ferit Birtek, *Divan-ı Lügat-it Türk'ten Derlemeler I: En Eski Türk Savları*, Ankara: Türk Dil Kurumu, 1944, 122 s.
- Nevin Aybars, *Divan-ü Lügât-it-Türk'deki İlk Türk Ata Sözlere ve Öğütler (Transliterasyon-Tercüme-Mevzularına Göre Tasnif)*, 1948-1949 Mezuniyet Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, 1949, 165 s.
- Osman Fikri Sertkaya, "Eski Türk Atasözleri Üzerine", *Şükrü Elçin Armağanı*, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Armağan Dizisi, 1983, ss. 275-291.

- Kaya Türkay, “Kaşgarlı’dan Günümüze Gelen Atasözleri”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1980-1981*, Ankara: TDK Yayınları, 1983, ss. 39-42.
- Saim Sakaoğlu, “Divânü Lügati’t-Türk’teki Bazı Atasözleri Üzerine”, *Uluslararası Osmanlı Öncesi Türk Kültürü Kongresi Bildirileri*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 1997, ss. 261-267.
- Saim Sakaoğlu, “Dîvânü Lûgati’t-Türk’teki Atasözlerinin Anadolu’daki İzleri”, *Dîvânü Lûgati’t-Türk Bilgi Şöleni Bildirileri*, Ankara: Türksoy Yayınları, 1999, ss. 36-46.
- Huziahmet Mahmutov, “Dîvânü Lügati’t-Türk’teki Atasözleri ve Onların Bugünkü Versiyonları”, *Dîvânü Lûgati’t-Türk Bilgi Şöleni Bildirileri*, Ankara: Türksoy Yayınları, 1999, ss. 84-89.
- Ayşe Yıldız, “Seci Kavramı ve Secinin Divânü Lugâti’t-Türk’teki Savlarda İncelenmesi”, *Millî Folklor*, Yıl: 16, Sayı: 64, 2004, ss. 107-122.
- Yücel İpek, “Divanü Lügati’t-Türk’te Yer Alan Atasözleri”, *Erciyes*, Yıl: 27, Sayı: 315, Mart 2004, ss. 14-17.
- Ahmet Günşen, “Dîvânü Lügâti’t-Türk’teki Savların Cümle Yapısı”, *I. Uluslararası Türk Dünyası Kurultayı (9-15 Nisan 2006, Çeşme-İzmir) -Bildiriler-*, (Editörler: Fikret Türkmen-Gürer Gülsevin), Cilt: III, Ankara: Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü Yay., ss. 1041-1054.
- Hatice Korkmaz, *Divânü Lûgat-it-Türk’teki Atasözlerinin Anlambilimsel Açından İncelenmesi*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007, 285 s.
- Nadir İlhan, “Divanü Lügati’t- Türk’ten Gaziantep Ağzına Atasözleri”, *Akpınar*, Sayı: 18, Kasım-Aralık 2008, ss. 4-10.
- Atiye Nazlı, “Divânü Lugâti’t-Türk’ten Günümüze Süzülen Atasözleri”, *Merhaba Akademik Sayfalar*, Cilt: 8, Sayı: 23, Haziran 2008, ss. 380-384.
- Mehmet Ölmez, “Divânü Lugâti’t-Türk’teki Atasözleri Üzerine”, *Türk Dili*, Sayı: 683, Kasım 2008, ss. 533-535.
- Özen Yaylagül, “Divânü Lugâti’t-Türk’te Yer Alan Atasözlerindeki Metaforlar”, *Millî Folklor*, Yıl: 22, Sayı: 85, 2010, ss. 112-121.
- Adnan Rüştü Karabeyoğlu, *Divânü Lugâti’t-Türk’te Savlar ve Kültürel Kavramlaştırma*, İstanbul: Kesit Yayınları, 2015, 198 s.
- Gürkan Gümüştam, “Divanü Lûgati’t-Türk’ün İzinde En Eski Kıbrıs Türk Atasözleri”, *Folklor/Edebiyat*, Cilt: 21, Sayı: 84, 2015/4, ss. 145-157.

▪ Serdar Bulut, "Divânü Ligâti't-Türk'ten Ahıska Türkleri Yazılı ve Sözlü Diline Geçen Atasözleri", *Littera Turca*, Cilt: 2, Sayı: 3, Yaz 2016, ss. 95-112.

Şimdiye kadar yapılan çalışmalarda Divânü Lugâti't-Türk'te bulunan atasözlerinin sayısı konusunda ortak bir sayı belirtilmemiştir. Aşağıdaki tabloda yıl sırasına göre hangi araştırmacının DLT'de kaç atasözü olduğuna dair görüşleri yer almaktadır.

Tablo 1. Araştırmacıların Divânü Lügâti't-Türk'teki Atasözlerinin Sayısı Hakkında Verdikleri Rakamlar

Sıra No	Araştırmacı	Çalışmanın Yapıldığı Tarih	DLT'deki Atasözü Sayısı
1.	Abdülahad Nûrî	1918	252
2.	Necib Âsım	1919/1920	264
3.	Carl Brockelmann	1920/1921	290
4.	Ali Ulvi Elöve	1935	266
5.	Ferit Birtek	1944	291
6.	Nevin Aybars	1949	301
7.	Kaya Türkay	1983	300'e yakın
8.	Huziahmed Mahmutov	1999	319
9.	Saim Sakaoğlu	1999	250'den fazla
10.	Yücel İpek	2004	252
11.	Ahmet Günşen	2006	268
12.	Hatice Korkmaz	2007	293
13.	Serdar Bulut	2016	268

Yukarıdaki tabloda belirtildiği gibi araştırmacıların DLT'deki atasözlerinin sayısı hakkında ortak bir görüşü yoktur. Yapılan çalışmaların sadece 13'ünde DLT'deki atasözlerinin sayısı konusunda görüş bildirilmiştir. Bunlardan en düşük sayıyı 252 ile Abdülahad Nûrî verirken en yüksek olanı da 319 ile Huziahmed Mahmutov belirtmiştir. İki araştırmacı ise kesin bir sayı vermek yerine ortalama bir rakam belirtmiştir.

Bizim yaptığımız tarama sonucunda ise DLT'de tekrar edilenlerin dışında "atasözü" olarak geçen 282 ifade bulunmaktadır. Bunlar arasından kitapta birden çok yerde geçen ve aynı olmasına karşın bir veya birkaç kelime farklılıkları bulunan atasözleri de vardır. DLT'de; "Tüzün birle uruş, ütun birle üsterme. (Yumuşak huylu kimseyle vuruş çünkü o sana tahammül eder; alçak kimseyle zıtlama çünkü o kabarıp kötülük eder.)" (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014: 106); "Tüzün birle uruş ütun birle titreşme. (Yumuşak huylu kimseyle vuruş çünkü o sana tahammül eder; alçak ve sefih kimseyle zıtlama çünkü o seni yener.)" (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014: 179) örneklerindeki "üsterme/titreşme" gibi sadece kelime farklılıkları olan atasözleri bulunmaktadır.

DLT'deki üç atasözü de daha önce geçen bir atasözünün bir bölümünü oluşturmaktadır. Örneğin; "Oglak yiliksiz, oylan biligsiz. (Oğlağın kemiğinde ilik olmadığı gibi çocukta da akıl yoktur.)" (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014: 59) bu atasözünün ikinci bölümü

DLT’de “*Oglan biligsiz. (Çocuklarda akıl yoktur.)*” (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014: 166) şeklinde yer almaktadır. Bu sebeple bunlar bir atasözü olarak kabul edilmiştir.

DLT’de yer alan iki atasözü de bir diğ erinin bölümlerinin yer değiştirilmiş hâlidir. Örneğin; “*Söğüt sölişe, kağına kāsıña. (Söğüde tazelik, taravet yakışır; kayın ağacına kartlık yakışır.)*” (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014: 153, 442) bu atasözü kitabın ilerleyen bölümünde “*Kağına kāsıña, söğüt sölişe. (Söğüde tazelik, taravet yakışır; kayın ağacına kartlık yakışır.)*” (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014: 497).

Yukarıda verilen açıklamaları kapsayan 16 örnek bulunmaktadır. Bunlar toplam atasözü sayısından çıkartıldığında ise DLT’de atasözü olarak geçen 266 farklı ifade bulunduğu söylenebilir.

3. ABDÜLAHAD NÛRÎ’NİN HAYATI VE ESERLERİ

3.1. Hayatı¹

Abdülahad Nûrî, 1865 yılında Boyabat’ın Tepe Mahallesi’nde doğmuştur. Adı ve lakabı Nâib Hasan Râcî Efendizâde Abdülahad Nûrî’dir (Seymen, 2004: 55). Dedesi Boyabat eşrafından Hacı Yusuf Efendi, babası ise uzun yıllar Şer’iyye Mahkemesi kadılığı yapan Hasan Râcî Efendi’dir. İki erkek ve bir kız kardeşi olan Abdülahad Nûrî’nin evlilik yapıp yapmadığıyla ilgili bilgi mevcut değildir (Yakupoğlu, 2007: 170). İlk eğitimini (ibtidâî) Boyabat ve Demirci’de almıştır. Florina, Vezirköprü, İstanbul Valide Sultan ve Boyabat rüştiye mekteplerinde eğitimine devam etmiş ve buralarda Arapça, Farsça, coğrafya, matematik, hat, inşa ve imlâ dersleri almıştır. Okul haricinde Arapça, Farsça, Rumca, Fransızca, Ermenice okumuş; hukuk, telgrafçılık ve eski eserler üzerinde çalışma yapabilmek için eğitim almıştır. Farsçayı konuşup eser verecek kadar iyi bilmektedir (Seymen, 2004: 55).

1889-1990 yıllarında İstanbul’da askerlik vazifesini yerine getiren Abdülahad Nûrî, 1891’de İdare-i Mahsusa Meclisi bünyesinde Başkâtip Muavini olarak çalışmaya başlar. Aynı yıllarda İstanbul’daki gazete ve dergilerde yazılar kaleme alır. II. Abdülhamid döneminde istibdada karşı Mektepliler Cemiyeti’ne üye olduğu gerekçesiyle 1894’te Kastamonu’ya sürgüne gönderilir. Kastamonu’da avukatlık yaparak geçimini temin ederken şehirdeki faaliyetleri yüzünden Cide’ye sürgüne gönderilir. Cide’de bulunduğu yıllarda “*Sakinâme-i Nûrî*” isimli eserini kaleme alır. Sürgün hayatı biten Abdülahad Nûrî, Kastamonu’ya dönerek avukatlık mesleğini yapmaya devam eder. II. Abdülhamid’in tahtan indirilmesinden sonra sırasıyla Selanik Vilayeti Nevrekob kaymakamı ve Osmanlı Seyr-i Sefâin İdaresi’nde Muhaberat Müdürü olarak çalışır. Bu yıllarda Osmanlı Devleti’nin Trablusgarp ve I. Balkan

¹ Abdülahad Nûrî’nin hayatı hakkında kendi el yazısıyla hazırladığı memuriyet sicil evrakındaki ayrıntılı bilgi için bk. İ. Lütfi Seymen, “Kastamonu Basın Tarihinden: Doğu Mecmuası ve Abdülahad Nuri Bey (1865-1927)”, *Müteferrika Kitabiyat Dergisi*, Sayı: 26, Kış 2004, ss. 55-59.

Savaşı yenilgilerinin ardından Türkçülük fikirleri etrafında *Sabah Gazetesi*'nde yazılar yazmaya başlar. Ancak aynı yıllarda "beyanname dağıtmak" suçundan tekrar 1913'te Kastamonu'ya sürgüne gönderilir. Sürgün hayatından sonra 1914'te eski görevi Muhaberat Müdürlüğü'ne, 1915'te Sevkıyat Müdürü olarak Halep'e, 1918'de Adana Vilayeti İlaş Müdürlüğü'ne görevlendirilir. 1918'de Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasının ardından 1920'de İngiliz işgal kuvvetleri tarafından tehcir suçu işlediği gerekçesiyle tutuklanarak hapse atılır. Abdülahad Nûrî hapisteyken yüz felci sebebiyle hastaneye götürülürken Dr. Derviş Bey ve arkadaşları tarafından tekne ile kaçırılarak İnebolu'ya getirilir. İnebolu'dan Kastamonu'ya geçen Abdülahad Nûrî, burada ikamet ettiği 1921-1923 yılları arasında *Açıksöz Gazetesi*'nde yazılar yazar, Kastamonu'nun aydın kesimini oluşturan İsmail Habib (Sevük), Hüsnü (Açıksöz), İsmail Hakkı (Uzunçarşılı), Arif Nihat (Asya), Orhan Şaik (Gökyay), Talat Mümtaz (Yaman) gibi kişilerle çalışmıştır. Ayrıca Abdülahad Nûrî öncülüğünde 1 Ocak-15 Nisan 1922 arasında "*Doğu*" isimli sekizinci sayıya kadar çıkan bir mecmua yayımlamıştır (Yakupoglu, 2007: 170-178).

Abdülahad Nûrî, Kastamonu'da Millî Mücadele ile ilgili çalışmalara destek vermiştir. Millî Mücadele başarıyla sonuçlandıktan sonra daha önce çalıştığı İstanbul'daki Seyr-i Sefâin İdaresi'ndeki Evrak Müdürlüğü'ne geri dönmüştür. Ağustos 1927 yılında İstanbul'da vefat eden Abdülahad Nûrî'nin mezarı Beşiktaş'taki Maçka Mezarlığı'nda bulunmaktadır (Yakupoglu, 2007: 178).

3.2. Eserleri

Abdülahad Nûrî'nin manzum ve mensur olmak üzere yirmiden fazla eseri bulunmaktadır. Bu eserlerin çoğu Türkçe olmasının yanında Farsça olanları da vardır. Yazarın eserleri; "*Tembellik Yâhud Gayrete Teşvik* (1304/1886-87), *Münşeât-ı Kavânîn* (1305/1887-1888), *Teshil-i Tahsil* (1306/1888-1889), *Kürt Düğünü* (1306/1888-1889)², *Ölen Kızım* (1307/1889-1890), *Deâvi-i Hukûkîyede Şâhidlik*, *Dârü'l-aceze ve Mükrimîn-i Müslimîn* (1311/1893-1894), *Sâkî-nâme-i Nûrî* (1325/1907-1908)³, *Nidâ-yı İntikâm* (1331/1912-1913), *Şehid Kızı* (1336/1917-1918), *İçki* (1337/1918-1919), *Yunan Harbi Destanı* (1339/1920-1921)⁴, *Atalar Sözü* (1334/1915-1916; 1339/1920-1921), *Millî Destanlar*, *İnşâ-ı Umûmî*, *İsfendiyaroğulları Meskûkâtı*, *Halep Kitâbeleri*, *Edirne Tarihi*, *Sa'dî ve Gülistân*, *Harf ve Edât*, *Misâllü Mecelle*"⁵, *Doğu* (1 Ocak 1922-15 Nisan 1922 arasında 8 sayı olarak

² Eserin tanıtımı için bk. Mehmet Bayrak, "Kürt Düğünü", *Tarih ve Toplum*, Sayı: 218, Şubat 2001, ss. 63-64.

³ Bu eser hakkında bilgi için bk. Köksal, *age*, ss. 165-193.

⁴ Bu eser hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Abdülkerim Abdülkadiroğlu, "Abdulahad Nûrî'nin Yunan Harbi Destanı", *Türk Halk Edebiyatı ve Folklor Yazıları*, Ankara: Akademi Kitabevi, 1997, ss. 64-93.

⁵ Bu eserlerin listesi muharririn *Atalar Sözü* isimli eserinin sonunda "Merhûmun Âsârı" başlığı altında liste hâlinde verilmiştir. Abdülahad Nûrî, *Atalar Sözü*, Kastamonu: Kastamonu Matbaası, 1339, s. 70.

çıkmiştir.)⁶, *Mev'ize-i Hasene* (1310/1892-1893)⁷, *Âdâb-ı Aklâm, Metrûke, Türkiye Seyr ü Sefâin Tarihçesi* (1926)" (Seymen, 2004: 60-61), dergi ve gazetelerdeki yazı ve şiirleridir.⁸

3.2.1. Atalar Sözü

Atalar Sözü, R.1334-H.1336/1918'de basım aşamasına girmesine rağmen 1339/1920-1921'de tam metin olarak basılabilmiştir. Abdülahad Nûrî, İstanbul'da eserini hazırlamaya başladıktan sonra ilk önce 1334 yılında formalar hâlinde çalışmasını bastırmaya başlamış ve ikinci formasını yayımladığı dönemde İstanbul, İngilizler tarafından işgal edilmeye başlanmıştır. Bu süreçte çalışmanın basımı yazarın Kastamonu'ya geleceği zamana kadar sekteye uğramıştır. Abdülahad Nûrî, Kastamonu'ya geldiğinde dönemin valisi Ali Süleyman Necmi Beyefendi'nin desteğiyle 1339/1920-1921'de kitabın basımını Kastamonu Matbaası'ndan yaptırmıştır (Abdülahad Nûrî, 1339: 33).

Şekil Özellikleri

İncelememizde esas aldığımız eser, "*Atalar Sözü*" isimli eserin 1339/1920-1921 yılında Kastamonu Matbaası'ndaki tam metin olarak yayımlanmış hâlidir. Yukarıda belirtildiği gibi iki farklı tarihte ve yerde basım sürecine giren eserin son baskısının başında iki farklı kapak yer almaktadır. Her iki kapakta ortak olanlar "*Atalar Sözü*" başlığı ve onun altında "*Kadîm Türkçe gâyet müfîd, muhtasar 'sav-mesel'leri, İstanbul Türkçemizde bulunabilen mukâbillerini, münâsebet-i darb ve irâdlarını ve ba'z-ı mütâla'ât-ı münâsebeyi hâvîdir*" ifadesidir. Burada yazar, Türkçenin atasözleri açısından ne kadar zengin olduğunu ifade etmektedir. İlk baskısının kapağında bu ifadeden sonra "*Abdülahad Nûri, Her hakkı mahfuzdur, Dersa'âdet Yeni 'Osmânlı Matba'ası, 1334*" bilgileri yer almaktadır. Çalışmanın başında ikinci baskıya ait olan kapakta ise "*Abdülahad Nûri, Kastamonu Da'va Vekilleri Barosu Reis-i Sânisî, Her hakkı mahfuzdur, Kastamonu Matba'ası, Mâli 1339*" bilgileri verilmiştir. Kitabın son sayfasında yazarın 21 eserinin listesi yer almaktadır. Ardından "*Bedeli 20 guruşdur. İçki on, Yunân Harbi Destâni beş buçuk guruşa Gündoğdu, kitapçı Hamdi, kırtasiyecî Hilmi Efendilerin mağazalarında satılmaktadır.*" açıklaması vardır.

Kitap, 70 sayfadan oluşmakta, giriş ve inceleme olmak üzere iki kısımdan meydana gelmektedir. Çalışmanın dördüncü sayfasından itibaren yaprakların üst kısmına sayfa numarası verilmeye başlanmıştır. Eserin altmış dokuzuncu sayfası boş olup son sayfada yazarın eserlerinin listesi bulunmaktadır. Yazar, üçüncü sayfada başlayan giriş bölümüne

⁶ Doğu mecmuasında yer alan yazılar ve içerikleri hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Seymen, **agm**, ss. 53-66; Vehbi Kahveci, **Abdülahad Nuri'nin Kastamonu'daki Yayın Çalışmaları (1921-1923)**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kastamonu: Kastamonu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015, ss. 191-223.

⁷ Bu eser hakkında bilgi için bk. M. Fatih Köksal, **Klasik Türk Şiiri Araştırmaları**, Ankara: Akçağ Yayınları, 2005, s. 168.

⁸ Abdülahad Nûrî'nin gazete ve dergilerdeki yazı ve şiirleri hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Kahveci, **agt**, ss. 49-223; Yakupoğlu, **agm**, ss. 181-183.

herhangi bir isim vermeden “*Bismillahirrahmanirrahim*” ifadesiyle başlamıştır. İnceleme kısmı altıncı sayfada başlamakta ve bu kısma “*Atalar Sözü*” başlığını vererek devam etmiştir. Bu bölümde DLT’de tespit ettiği atasözlerini numaralandırarak çalışmasında yer vermiştir. Atasözleri DLT’deki sırasına göre değil Arap alfabesindeki harf sırasına göre numaralandırılmıştır. Eserde toplam 252 atasözü yer almasına karşın numaralandırmada hata yapılmış ve “202” ifadesi iki sefer kullanılmıştır. Bu şekilde sıralama 251’de bitmektedir. Atasözlerini birbirinden ayırt etmek için numaraların dışında her atasözü metninin arasına yıldız işareti de eklenmiştir.

Dil ve Üslup Özellikleri

Bir eserin özgün olmasını sağlayan hususlardan birisi yazarının kullandığı dil, üslup ve anlatım teknikleridir. Bu sebeple dil, üslup ve anlatım teknikleri her yazarın karakteristik özelliğini ortaya koyması bakımından ayrı bir öneme sahiptir. Yazarın dil ve üslubunu etkileyen hususlardan birisi ele alınan konudur. Çünkü yazar, ele aldığı konuya/duruma göre dil ve üslubunu belirlemektedir. İncelemesini yaptığımız metinde de bu farklılık açık şekilde görülmektedir. Bu bakımdan metin incelemelerinde dil ve üslup hususiyetlerinin ayrıca ele alınması elzemdir.

Yazar, çalışmasının giriş kısmında atasözlerini çalışmasına dâhil ederken nelere dikkat ettiğini, hangi imla hususiyetlerini neden tercih ettiğini gerekçeleriyle birlikte ayrıntılı olarak izah eder:

“Bunları hurûf-ı hece üzerine dizdim. Şu kadar ki tertîp-i hecâide asıllarındaki harflere ri’âyet etdim. Tarafımdan ‘ilâve olunanı hurûf-ı sâiteyi tertîbe katmadım. Bu sâitlerin ‘ilâvesi zarûrî idi. Çünkü ana dilimizin ba’zı kelimeleri İstanbul Türkçesiyle mütekellim pek çoğumuza yabancılaşmış lafızlardır. Keyfiyet-i telaffuzları ya harekât-ı resmiye yâhûd hurûf-ı hareke ile gösterilmedikçe kariîn-i kirâmdan birçoğunun kıraatları teshîl edilememiş olacaktır. Harekât-ı resmiyeyi ihtiyâr edemedim. Kâğıt fiyatının pek yüksek olduğu şu zamânda, harekât-ı resmiye de mürettib masrafını çoğaltacaktı. Eski Türkçe yazımızda atalarımızın hurûf-ı sâite isti’mâl etdikleri gibi ‘sav-mesel’lerin asıllarını hurûf-ı sâite ile harekelendirerek yazdım. Yalnız ‘er’ ve ‘lök’ gibi pek zâhir ve ma’rûf olan şeylerin başka türlü okunmak ihtimâlleri olmadığı için görüldükleri gibi yazıyorum.

Her savın altına şimdi İstanbulda söylediğimiz Türkçemizle meâlen -ta’bîr câiz ise- tercümesini yazdım. Sonra icâb eden yerlerde meselin ne münâsebetle darb edildiğini gösterdim. Ve şâmil olduğu nükte ile ba’z-ı mütâla’ât derc etdim. En sonra da bu Türkçe savın [5] lisân-ı ‘Osmaniyemizde mukâbili veya ona benzer, o nükteyi imâ eder meselimiz olup olmadığını beyân eyledim.” (Abdülahad Nûrî, 1339: 4-5).

Abdülahad Nûrî, çalışmasının ortalarında eseri hazırlama ve yayımlama sürecini “İsritrâd” başlığı altında şu şekilde izah etmektedir:

“Bu meselleri dört buçuk sene evvel İstanbul’da toplamış ve bir müddetçik sonra bastırmaya başlamışdım. İkinci forma basıldı. İngilizler de İstanbul’a ayak bastılar. İlerisinin tab’i mümkün olamadı. Matbu’ formaları da saklamak icap etdi. Öyle yaptım.

Geçen sene sevgili Kastamonu’ya gelebildiğimde tab’ ve ikmaline tevessül etdim. Meclis-i umûmînin matbaa mürettiblerine indirdiği darbe-i elîme mani’ oldu. Bir sene daha beklemeye mecbur oldum.

Vali ‘Âli Süleyman Necmi Beyefendi hazretlerinin ahiren matbaa-i vilâyete bahşetdikleri intizâm ve ittisa’ sayesinde bu defa ikinci formadan sonrasının tabii müyesser oluyor. Müşarünileyh hazretlerine vecibe-i şükranımı takdim ederim.

(Asâ en tekrahu!...) ⁹ Âyet-i celîlesi mefhum-ı münîfince kitabın mukaddes vatanımda Müslüman elleriyle hüsn-i ihtitâmından dolayı da memnûniyetimi ketm edemem.

Cem’ edilen mesellerin mecmuu –mukaddimedede arz edildiği vechle- 253 adet idi. Bu def’a müveddeleri gözden geçirdiğimde iki tanesinin münasebet ibradında isâbet göremeyerek çıkardım. Bu kadarının kabul ve mütalaasına rağbet buyurmalarını erbab-ı itikatdan ricâ eylerim. İstitrâd bitdi.” (Abdülahad Nûrî, 1339: 33).

Çalışmanın inceleme kısmında önce atasözünün DLT’teki şekli verilmiş, ardından birebir Türkiye Türkçesine aktarımıyla birlikte sonra açıklaması yapılmıştır. Yazar, atasözlerinin çoğunda bunların hangi durumlarda söylendiğini, Osmanlı Türkçesi ve İstanbul Türkçesinde aynılarının ya da benzerlerinin olup olmadığını belirterek varsa örneklerini vermiştir.

“115- Tapug tâş yerer, tâş başıg yarar. (Hizmet taş yarar, taş baş yarar.)

Hizmet ve muâvenet taş yürekli kimseleri, düşmanları bile hâdimine imâle etdirir mevkiinde darb olunuyor. Bu da emsâli bulunmayan savlardandır. İstanbul Türkçemize intikâl edememiş idi. İnşallah bundan sonra darb edildiğini işitiriz.” (Abdülahad Nûrî, 1339: 36).

Yazar, atasözlerinin hangi durumlarda niçin söylendiğini izah ederken “hakkında darb olunuyor, için darb olunur, darb edilir, mevkiinde darb edilmiş, makamında darb olunur, darb ve irâd olunur, meâlinde darb olunur, sadedinde darb olunuyor, tergebinde darb olunuyor, zemininde darb ediliyor, emrinde darb olunuyor, diye darb olunuyor” gibi ifadeleri kullanmıştır.

⁹ “Kur’ân-ı Kerîm, 2/Bakara, 216: “Hoşunuza gitmediği hâlde...”.

Müellif, bazı atasözlerinde yukarıda verilen açıklamaların dışında atasözlerinde geçen kelimelerin anlamlarını izah etmiş, sözcüklerin hangi yörede nasıl kullanıldığını açıklayarak örnek vermiş ve atasözlerinden hareketle birtakım inanç ve uygulamalara da değinmiştir.

"61- *Elig tutgınça ot tut. (Ateş tutmak, kefil olmaktan hayırlıdır.) meâlinededir.*

Kefâlete Türkçe 'el tutmak' deniliyor. Kefâletin ateşden beter olduğu cümlece malumdur. Kefâlete ragbet edilmemesi hakkında 'Osmânlıcamızda da meseller vardır.' (Abdülahad Nûrî, 1339: 22).

"109- *Taz keligi börkçike.*

'Taz' diye başı kel olana deniliyor. 'Abrâş' ma'nâsına da gelir ama burada 'kel' demektir. Mesel 'Kelin gelişi (insan yanına çıkması) başı örtülü olaktır.' meâlinededir. Başı kel olanlar başı örtüsüz nâs yanına çıkamazlar. Ayıplar, saklanılır demek istiyor.

'Gelin' gelmek fiilinden mastar-ı muzâf geliş, huzur, çıkmak. Bu meseli 'Kele külâh lazımdır' diye ihtisâr mümkündür. (Abdülahad Nûrî, 1339: 35).

Yazar metin içerisinde okuyucuya kolaylık sağlamak amacıyla bazı kelimelerin nasıl okunması gerektiğini "elifin fethi, rânın kesri, kafın sükûnu..." gibi ifadelerle tarif etmiştir. Bu şekilde okuyucunun kelimeleri doğru okuyup anlamlandırmasına yardımcı olmuştur.

"29- *İrig irini yâgılg ermegü başı kanlıg. (İş bilip yapan, çalışkan adamın dudağı yağlı, tenbelin başı kanlı)*

Elifin fethi, rânın kesri, kefin sükûnu ve ikinci elifin fethi ve rânın sükûnuyla (erk er) celâdetli, işe aklı eren adama deniyor. Bu meselde ma'nâ ma'lûm olduğu için (er) hazf edilerek yalnız 'erik' denmiştir. 'İren' ise rânın da kesriyle dudak demektir. 'Ermegü' 'Arapçanın 'keslân' ı bizim tenbel dediğimizdir.

Çalışkan güzel yiyecek, içecek tedârik ederek vücûdu, bu miyânda dudakları yağlanır. Tenbel zarurete düçâr olarak aczinden kan beynine sıçrar demek isteniliyor.

Çalışkanlığa, metânete teşvik ve tenbellikten tahzîr için darb olunur, güzide, münakkah bir meseldir. Aynen olmayıp meâlini okşar 'Osmânlıca mesellerimiz vardır.' (Abdülahad Nûrî, 1339: 13).

"83- *İş yaragında sart (Sinin fethi, re ve te'nin sükûnlarıyla tâcir demektir.) asıgında. (İş fırsatında, tavında, tâcir kârında.)*

Tüccarın ticâret tavını gördüğü vakit en muhabbet etdiği malını bile satar idügi hakkında darb olunur. Bu da 'Osmânlılığa itikâl edemeyen zâyiamızdandır. Ma'nidârdır.' (Abdülahad Nûrî, 1339: 28).

Yazar, metin içerisinde gerekli gördüğü bazı yerlerde dipnot yöntemine başvurmuş ve toplamda 5 dipnot kullanmıştır. Bu dipnotlarda sırasıyla “Kaşgar, anaç, kemiş, er/erenler, yalñuk” kelimeleri açıklanmıştır.

Hem sözlü anlatmalarda hem de yazılı kaynaklarda yer verilen ara söz; “ana temadan sapan bir pasaj” veya “ana konudan ayrılma, ana konudan uzaklaşma” şeklinde tarif edilmektedir. Genel olarak arasözler; açıklayıcı ve öğretici, görüş, yorum ve eleştiriyle ilgili, şahsi serzeniş ve itiraf olmak üzere üç kategoriye ayrılmaktadır (Başgöz, 2006: 322-326). Yazar, metin içerisinde açıklayıcı, eleştirici vb. arasözler de kullanmıştır. Abdülahad Nûrî, çalışmasının ortasında “İstitrâd” başlığı altında eseri hazırlama ve özellikle de yayımlama süreci hakkında okuyucuya bilgi vermektedir. Aşağıda verilen örnekte ise atasözlerini aktarırken yaptığı sıralama hatasını izah etmiştir:

“87- *Atan yüki aş bolsa açka az körnür. (Atmış deve yükü aş olsa açka az görünür.)*

[*Bu mesel yukarıda sırasında yazılmak lazımdı. Unutulmuş. Elif harfinin nihâyetine, buraya derç edildi.*] ‘*Aç doymam zanneder.*’ Mesellerimizle mürâdif sayılabilir. Bunda ‘*deve yükü*’ demekle bir ifrât noktası mevcuttur ki yerinde isti ‘*mâl edilmiştir.*’ (Abdülahad Nûrî, 1339: 29).

Abdülahad Nûrî çalışmasında açıklayıcı ara sözlerinin dışında eleştirici arasözler de kullanmıştır. Aşağıda verilen örnekte DLT’de bulunan “*Bilmiş yek bilmedük kişiden yig (Bildik şeytan yabancı adamdan iyidir.)*” atasözünün unutulmasından duyduğu üzüntüyü dile getirmektedir: “*‘Osmânlıcamıza intikâl edemeyenlerdendir. İntikâl etmiş olsa idi böyle olmazdık.*” (Abdülahad Nûrî, 1339: 31). Yazar aynı şekilde “*At töküzlüki ây bolmas (Atın yüzündeki aklık ay yerine geçmez)*” atasözünün de unutulmasından duyduğu üzüntüyü dile getirmektedir: “*Bu mesel de zâyiâtdandır. ‘Osmânlıcada aynı yoktur. Hâlbuki kuvvetli, güzel bir ma ‘nâyı müştemildir.*” (Abdülahad Nûrî, 1339: 7).

Yazar, çalışmasında verdiği 252 atasözünün 21’inde sadece birebir Türkiye Türkçesine aktarımıyla bir cümlelik kısa açıklamaya yer vermiştir: “*Edgülikün kel isizlikin kelme (Hayır ile gel, şerle gelme), ‘Osmânlıcamızda bunun da tıpkısı yoktur.*” (Abdülahad Nûrî, 1339: 9).

Yazar, 231 atasözünde bunların hangi durumda söylendiğini, varsa benzer ya da aynı anlamdaki karşılıklarını; “*İwek sinek sûtke tüşür (Aceleci sinek suda düşer), Aceleyi terk etmek hakkında darb olunur. ‘Osmânlıcamızda bu mesele yakın güzel mesellerimiz vardır. Tıpkısı değildir.*” (Abdülahad Nûrî, 1339: 29) örneğinde olduğu gibi vermiştir. Geri kalan atasözlerinin açıklamaları diğerlerine göre daha ayrıntılı bir şekilde ortaya konmuştur.

Eserde yer alan 252 atasözünün yaklaşık elli beş tanesinin açıklamasında bu atasözlerinin Osmanlı Türkçesindeki benzerleri ya da yakın anlamlı olanlarından örnek verilmiştir. Bazılarında ise sadece “*Osmanlı Türkçesinden bu atasözüyle yakın anlamlı ya da benzerleri vardır.*” gibi ifadelerle yetinilmiştir. Bu durumu yazar şu şekilde değerlendirir: “*Görülecektir ki bu risâleye toplanılan (atalar sözü)nden ancak yüzde onu miktarının ‘Osmânlıcaları bulunabiliyor. Mütebâkîsi Türk babalarımızın Türkçe söyledikleri kıymetdâr sözler olduğu hâlde ekserimizin işitmediğimiz, görmediğimiz mesellerdir.*” (Abdülahad Nûrî, 1339: 5).

Abdülahad Nûrî, atasözlerinin açıklama kısımlarında yer yer Arapça ibarelere de yer vermiştir. Yazar atasözü açıklamalarını yaparken anlama uygun olarak şiir örnekleriyle anlatımı zenginleştirmiştir:

“163- Kut belgüsi bilig. (Sa ‘âdet emâresi ‘ilm ve ‘akıldır.)

Kadîm Türklerde, Türklükte şu cümle-i celîle gibi meseller darb olunması, Türklüğün ‘aleyhinde cehlen yâhûd kasten idâre-i kelâm edenler için son derece bilig bir cevaptır. Tanrımıza hamd olsun. Şu güzel beyti burada yazmadan geçemeyeceğim:

‘Bilge erin edgü tutup sözün işit

Er zemîni öğreniben ışga sora’

“‘Âlim ve ‘âkil olan zevâtı iyi, hoş tut. Sözüünü işit, ondan edebi öğren. Öğrendiğin gice ‘amel eyle” demektir.” (Abdülahad Nûrî, 1339: 49).

3.2.2. Eserde Yer Alan Atasözleri

Eserin bu bölümünde eserin başında bulunan giriş kısmıyla eserde yer alan atasözleri ve onların Türkiye Türkçesine aktarılmış hâli verilmiştir. Bu şekilde Abdülahad Nûrî’nin DLT’deki hangi metinleri atasözü olarak kabul edip çalışmasına dâhil ettiği anlaşılabilir. Yazarın atasözlerinin diğer açıklama ve yorumlarına çalışmanın hacmini aşacağından dolayı yer verilememiştir. Makalenin inceleme kısmında gerekli açıklamalarla birlikte metinden örnekler aktarılmıştır. Metin içerisinde DLT’de olmayıp da yazarın ilave ettiği kısımlar ve farklı okunan kelimeler ise dipnotta belirtilmiştir.

Yazar, eserini hazırlarken DLT’de var olan bazı harfleri değiştirerek çalışmasına dâhil etmiştir. Biz ise *Atalar Sözü*’ndeki sadece atasözlerini –açıklama kısmı hariç- aktarırken DLT’deki şekillerini esas aldık. Bunu tercih etme sebebimiz ise daha önce yapılan çalışmalarda günümüz imlasına dönüştürülmeye çalışmasından dolayı bazı aksaklık ve karışıklıkların yaşanmış olmasıdır. Atasözlerindeki transkripsiyonda ise Ahmet Bican Ercilasun ve Ziyat Akkoyunlu’nun neşrinde kullandıkları işaretleri esas aldık. Bu bağlamda “đ; yazmada zel (ذ) ile gösterilen dişler arası d, x; yazmada hı (ح) harfi ile gösterilen sızıcı h,

ņ; yazmada nun-kef (كئ) veya sadece kef (ك) ile gösterilen gösterilen damak n'si, w; yazmada üç noktalı f (ف) ile gösterilen b-f arası çift dudak ünsüzü, è; yazmada üstünlü harf-ye ile gösterilen kapalı e, -; ünlüler üzerine konur ve uzun telaffuzu ifade eder". Bunun dışında ayın (ع) harfi de belirtilmiştir. Metinde okunamayan kısımların asılları metin içinde verilmiştir.

DLT'de olup Abdülahad Nûrî'nin eserinde yer vermediği atasözleri de vardır. Bunlara örnek olarak; “*Alın arslan tutar kûçin sıçgan tutmas. (Hileyle aslan tutmak mümkündür; zorla sıçan bile tutulmaz.)*” (Abdülahad Nûrî, 1339: 519), “*Ālın arslan tutar kûçün oyuk tutmas. (Hile ile aslan tutulabilir; fakat kuvvetle, bostan korkuluğu bile tutulmaz.)*” (Abdülahad Nûrî, 1339: 39) verilebilir. Bunun dışında DLT'de atasözü olarak geçmeyip yazarın eserinde atasözü olarak kabul ettiği beş tane atasözü vardır. Bunlar; “*Ölüg yüzi tumlug. (Ölü yüzü soğuk.)*” (Abdülahad Nûrî, 1339: 23), “*Umunç Tenrike tut. (Rıcanı Allah'a (celle celâlühü) yap.)*” (Abdülahad Nûrî, 1339: 25), “*Kuş balası kusınçığ, it balası oxşançığ. (Kuşun (henüz tüyü bitmemiş) yavrusu iğrenç, köpek yavrusu okşanacak kadar sevimli olur.)*” (Abdülahad Nûrî, 1339: 52), “*Kılnu bilse kızıl keçer yaranu bilse yaşıl keçer. (Kadın zevceyle) hüsn-i mu'âşereti isterse kırmızı renk ipekli giyer, nâz ve 'işve yapmak isterse yeşil renk ipekli giyinir.)*” (Abdülahad Nûrî, 1339: 54), “*Kamug kişi tüz ermes. (Herkes bir (seviyede) olmaz.)*” (Abdülahad Nûrî, 1339: 55).

Metin

[3] “Bismillâhirrahmanirrahim

Aslından Kaşgarlı¹⁰ olduğu hâlde ‘Arabistân’dan neşet eden fuzalâ-yı ‘ulemâdan Mahmûd bin el-Hüseyin bin Mehemmed (rahimahullâh) hicret-i seniyye-i Nebeviyyenin 466 târihinde “Dîvânu Lugâti’t-Türk” adını verdiği üç büyük ciltten mürekkebe bir kitâp te’lif etmiş. Fevâid-i külliyyeyi câmi’ bu eserin müellifi merhûmun hattıyla muharrir nüshasından, Muhammed bin Ebubekir bin Ebû'l-feth es-Sâvî sümme ed-Dımişkî hattıyla 664 tarihinde istinsâh edilen bir takımı, Halep defterdâr-ı esbâkı Diyârbekirli ‘Ali Emîri Efendi hazretlerinin kütüphanelerine intikâl etmiş.

Bu yegâne kitâp ol vakit dâhiliye nâzır-ı ‘âlîsi bulunan sadr-ı celîl-i hâzır Tal‘at Paşa hazretlerinin manzûr u rehin-i takdîr-i sâmilîleri olup Kastamonu meb‘ûsu ve sâbık ma‘ârif nâzır Şükrü Bey Efendi hazretlerinin zamân-ı nezâret-i celîlelerinde Kilisli Mu‘allim Rif‘at Efendi hocanın istinsâh ve tashihâtına himmetleriyle bastırdılar. Geçende son üçüncü cildi mevki-i intişâra vaz‘ olundu.

¹⁰ Kaşgar: Hâl-i hâzırda Çin’e tâbi’ Türkistan şarkının merkezidir. Kaşgar deryâ denilen suyun üzerinde, sath-ı bahirden 220 metre irtifâ’ında elli bin nüfusu câmi’ bir şehirdir. -Kâmusu'l-'alâm-

Ana dilimiz olan Türkçenin her meftûnu bu üç ciltten 'ibâret, nâdirü'l-misâl mecelleyi baştan ayağa kadar okuyup istifâde etmemek mümkün değildir. Çünkü Türk olduğumuz hâlde Türkçemizin kavâ'id ü fevâ'idi hakkında izâhât-ı lâzimeyi câmi' böyle bir eser görmemiş idik.

Mütâla'a-ı 'âcizânem esnâsında muhterem müellifin esmâ vü ef'âle misâl olarak kaydettiği "sav-mesel"ler, ta'bîr-i diğerle "atalar sözü" nazar-ı dikkatimi celb etdiler. Son derece veciz, delâletleri büyük, tefehhüm ve intikâlleri kolay, ma'nâları kuvvetli; ba'zılarında gâyet ince nükteler, ma'nâ-yı kesîre gizlenmiş. Teessüfler olunur ki bu kıymetdâr mirâslarımızın kısm-ı küllisi, güzel dilimizin tatlı lügatlarının pek çoğu gibi -Garbda mütemekkin Türkler için- dokuz 'asra yakın bir müddet kehf-i nisyâna atılmışlar. Deveden kulak bir miktarı câme-i elfâz u şivelerini değiştirerek bize kadar gelebilmişler. "Emsâl-i Osmâniye" sırasına geçmişler. Kemâl Paşa, şâ'ir Nedîm, Şinâsi ve Ebu'z-Ziyâ Tefvîk Bey merhûmlar misillü kıymet-şinâsânın cem' ü neşr ettikleri "emsâl-i Osmâniye" miyânında görülmüyorlar.

Bir kavmin "atalar sözü" ef'âl ve harekâtının âyinesidir. İkmâl-i hikemîye kuvvet ü i'timâda [4] rivâyât-ı tarihiye derecesinden pek yüksektirler. Tarihi -ulu şâibe-i taraf-gîriden âzâde olsun- bir kişi zabt edebilir. Fakat bir "sav"ın kâ'ili bir milletin vicdân-ı 'umûmiyesidir. Batından batına söylene gelerek vüsûk ve mevcûdiyetini muhâfaza eder. Ve her zamân her yerde ilk söylendiği şekil ve hey'etin muhteviyâtını 'aynen tarihe mâl edebilir.

"Atalar sözü" âsâr-ı 'atîkâdan mücessem bir masnû'un, bir kitâbenin delâletinden de bilig, mevsûk bir kuvve-i cismâniye ve hakîkiyeyi hâizdirler. Bunların İtalya'da fabrikaları, Beyrut'ta, 'Irak'ta taklidkâr bâzîrgânları yoktur. Erbâb-ı vukûf cânibinden tetkîke, hurde-bîni mu'âyenâta ihtiyâçdan müstagnîdirler. Hava ve rutubetden mütessir olmuş kıyılar, köşeler, silikler, düşükler ve çatlakları olmaz. Bila'kis irâd edildikleri günden beri mensûp oldukları milletin dilinden, dimağından kayd-ı hayat almışlar. Hâfıza-i i'tinâ ve i'tibârlarında kemâl-i zindegî ile yaşamışlardır. İlk söylendikleri gün ne gibi mizâc ve tabi'ata istinâd etdirilmişlerse bu gün de öylece hakâyık-ı millîyeyi isbât ve ityân eder. Kırksız, kusursuz çelikten yapılmış birer âbidedirler.

"Dîvânu Lugâti't-Türk"teki "atalar sözü", ahlâkî, felsefî, tecrübî birçok ahkâm-ı mutazammın, haddizâtında lisân-ı 'avâmdan tevârüd etmişlerse de kelâm-ı kibârlar kadar kıymet-i me'âniyi şâmil, girân-baha bu güvâherin mecmu'ı 253 'adede balığ olabiliyor. İşte şu elfâz-ı kalîlede; Türkçemize, kıyâfet-i milliyemize, i'tikâta, 'âdete, ahlâka, tefe'ül ve tetayyure, iktisâdiyata, tedbîr-i menzile, 'âile münâsebetine, hıfz-ı emânete, tehlikeden hazere, ibtâl-ı mâ-lâ-ya'nîye, tahsîl-i ma'rifete, meyl-i mehâsine, incâz-ı va'de, istinâd-ı Hakka,

hukûka riâyete, misâfirperverliğe, ‘ahde vefâya, teşvîk-i mesâ‘iye, sıyânet-i süferâyâ, büyüğe itâ‘ate, büyüklüğe hürmete, küçüğe mu‘âvenete, taltîf-i zu‘âfaya, infâk-ı fukâraya, tekrîm-i ekâbire, ta‘addüd-ü zevcâta, cündîliğe, kahramanlığa, vücûb-ı meşverete, hubb-ı vatana, idâre-i memlekete, tedâbîr-i siyâsiyyeye, istikâmet, şefkat, sehâya, ‘azm ü celâdete, kudret-i İlahiyeyi tevkîre, evâmîr-i Rabbâniyyeye mutâva‘ata mütedâir pek çok nükteler olduğunu gördüm, topladım.

Bunları hurûf-ı hece üzerine dizdim. Şu kadar ki tertîp-i hecâide asıllarındaki harflere ri‘âyet etdim. Tarafımdan ‘ilâve olunan hurûf-ı sâiteyi tertîbe katmadım. Bu sâitlerin ‘ilâvesi zarûrî idi. Çünkü ana dilimizin ba‘zı kelimeleri İstanbul Türkçesiyle mütakellim pek çoğumuza yabancılaşmış lafızlardır. Keyfiyet-i telaffuzları ya harekât-ı resmiye yâhûd hurûf-ı hareke ile gösterilmedikçe kârîin-i kirâmdan birçoğunun kırâatları teshîl edilememiş olacaktır. Harekât-ı resmiyyeyi ihtiyâr edemedim. Kâğıt fiatının pek yüksek olduğu şu zamânda, harekât-ı resmiyyede mürettib masrafını çoğaltacaktı. Eski Türkçe yazımızda atalarımızın hurûf-ı sâite isti‘mâl ettikleri gibi “sav-mesel”lerin asıllarını hurûf-ı sâite ile harekelendirerek yazdım. Yalnız “er” ve “lök” gibi pek zâhir ve ma‘rûf olan şeylerin başka türlü okunmak ihtimâlleri olmadığı için görüldükleri gibi yazıyorum.

Her savın altına şimdi İstanbul’da söylediğimiz Türkçemizle meâlen -ta‘bîr câiz ise- tercümesini yazdım. Sonra îcâb eden yerlerde meselin ne münâsebetle darb edildiğini gösterdim. Ve şâmil olduğu nükte ile ba‘z-ı mütâla‘ât derc etdim. En sonra da bu Türkçe savın [5] lisân-ı ‘Osmaniyyemizde mukâbili veya ona benzer, o nükteyi imâ eder meselimiz olup olmadığını beyân eyledim.

Görülecektir ki bu risâleye toplanılan “atalar sözü”nden ancak yüzde onu miktarının ‘Osmânlıcaları bulunabiliyor. Mütebâkîsi Türk babalarımızın Türkçe söyledikleri kıymetdâr sözler olduğu hâlde ekserimizin işitmediğimiz, görmediğimiz mesellerdir.

Üç a‘lâmı medeniyete vâsıl olmuş bir milletin hikemiyyât-ı ‘âliyyesinden bahsetmiyoruz. Türklerin ‘avâm lisânından asgarîsi bundan 870 sene evvel -me‘hazımız olan Dîvânü Lugâti’t-Türk’ün 466 senesinde yazıldığı yukarıda ‘arz edilmiştir.- söylenen sözler toplanılmıştır. Fakat bu sözlerdeki ‘ulviyyet-i eş‘âr, ebkâr-ı efkârın herkes tarafından tasdik edileceğinden eminim. Cem‘ ü teliflerinde, tercüme ve tensiklerinde görülecek noksân muharrir-i ‘âcize ‘âitdir. Erbâb-ı kemâlden ‘afv u islâhlarını niyâz etmeyi unutmam. Onların asla atalar sözündeki nezâhet ve letâfete şümûlleri olamaz.

Mahmûd bin el-Hüseyin bin Mehemmed Kaşgarî, merhûmun rûh-ı pâkini Fâtîha-ı hayr ile yâd ettikten sonra müşârünileyhim sadr-ı sâmi-i kıymetdân hazretleri ve ‘Ali Emîrî

Efendi ve Şükrü Bey Efendi hazretiyle muallim-i muhterem Rif'at Efendiye 'arz-ı şükrânı vecîbeden 'addeylerim.

Nûr-ı Osmaniye, 20 Ramazân 1336

29 Hazirân 1334

'Abdülahad Nûri [6]

Atalar Sözü

1- Oprak yasıkdın tözlug yâ çıkar.

"Yayıq kuyusu (sinirlerle sarılıp tahkim edilmiş) yırtık yaydandan çıkar."

2- Ata¹¹ oğlu ataç togar.

"Oğul (hîn-i rüşünde) ahlâken babaya benzer."

3- Ata tönü ogulka yarasa atasın tilemes.

"Babanın rubası oğluna yarasa babasını dilemez." [7]

4- It ısırmas, at tepmes tîme.

"İt ısırmas, at tepmez deme."

5- Ata¹² acıg alımla yîse¹³ oğlının tîşî kamar.

"Babası acı elma yir oğlunun dişî kamaşır."

6- Anası tewlüg yuwka yapar, oğlu têtig koşa kapar.

"Anası hileci (etmeği) yufka yapar, oğlu kurnaz ikişer kapar."

7- Otagka öpkelep sūke sözlemedük.

"Çadıra (çadırdaki halka) öfkelenip askere söylemedik."

8- At töküzlüki āy bolmas.

"Atın yüzündeki aklık ay yerine geçmez." [8]

9- It çakırı atka tegir, at çakırı itka tegmes.

"İt çakırı ata değer, atınki ite değmez."

10- Itka uwut atsa uldañ yîmes.

"İt utansa mest (lapçın) altı yemez."

11- Ötug ođ guç birle öçürmes.

"Ateş yalınıla (alev ile) söndürülmez."

12- Etlî tırnaklı adırmas.

"Et tırnaktan ayrılmaz."

13- Aç îwek tok tölek.

"Aç (yemek için) acele eder, tok (kemâl-i sükûn ile) durur." [9]

¹¹ "Anaç" anasının huyuna ve halkına çeken kimseye denir. Yeni Muhitü'l-Maârif.

¹² "Ata": "Atası" DLT.

¹³ î: uzun "i"yi belirtmek için kullanılmıştır.

14- Açıklığı er şebük karımas.¹⁴

“Besili adam çabuk kocamaz.”

15- Āç nē yîmes, tok nē tîmes.

“Aç ne yemez, tok ne demez.”

16- Edgü er süñüki erir, atı kalır.

“İyi adamın (ba‘de‘l-vefât) kemiği erir, adı (ezkâr cemilesi) kalır.”

17- Edgülükün kel isizliğin kelme.

“Hayır ile gel, şerle gelme.”

18- Edgülükni suw ağakında kemiş başında tile.¹⁵ [10]

“Hayr ü ihsânını suyun ayağında yap, kuyu başında dile, bul.”

19- Ödlek karıtmışka boğug talkımas.

“Zamânın kocalatdığına (kocalatdığı insâna) boya ayıplanmaz.”

20- Er oğlu muñadmas, it oğlu kölermes.

“Er oğlu (hiçbir şeyde) çâresiz kalmaz (Ne yapıp yapar, çalışıp çabalar, icâp ederse hile ile o çâresizliğin içinden çıkar.) köpek oğlu (atlar gibi karın şişkinliğinden ve sâireden dolayı asla) yüz üstü dönmediği misillü.” [11]

21- Arpasız at aşumas, arkasız alp çerig sıyumas.

“Arpasız at aşımaz (dere tepe aşamaz), arkasız bahâdır (kumandan) düşman saf harbini yaramaz.”

22- Ortak erden artuk almas.

“Ortak, ortaktan fazla (pay) almaz.”

23- Erdem başı tıl.

“Terbiye (menkabe)nin başı dil.”

24- Ersek erke tegmes, îwek ewke tegmes.

“Erkekçi kadın (meşru) er bulamaz, aceleci eve varamaz.” [12]

25- Arslan karısa sıçgan ūtin küdezür.

“Arslan kocarsa fare deliğini gözetir.”

26- Arslan kökrese at ağakı tuşanur.

“Arslan kökrese atın ayağı kösteklenir.”

27- Er sözi bir edüz¹⁶ köki üç.

“Er sözü bir, eğer bağı üç.”

28- Erke muñ tegir tåg señiriñe yêl tegir.

¹⁴ “er şebük”: “terk” DLT.

¹⁵ Kemiş –yâhüd me‘haz imlâsıyla- “Kemiş”, “Kemişmek” mastarından tarh et, vaz‘ et, kavî ma‘nâsına emr-i hâzırdır.

¹⁶ “edüz”: “eder” DLT.

"Adama mihnet düşer, değer, dağ burnuna yel." [13]

29- İrig irini yağlıg ermegü başı kanlıg.

"İş bilip yapan, çalışkan adamın dudağı yağlı, tenbelin başı kanlı"

30- Erkeç eti em bolur eçkü eti yil bolur.

"Erkeç eti ilaç, marya eti yel olur." [14]

31- Ermegüke eşik art bolur.

"Tenbele eşik, yokuş olur, görünür."

32- Ermenke elig karı bözün ūm tükemes.

"Bekâr adam elli arşın bezden don dikemez." [15]

33- Orı kopsa oguş aklışur yağı kelse imrem tepreşür.

"Birisi haykırsa kavim, kabile akışıp toplanırlar, düşman gelse (bütün) aşiret (halkı) teprenir. Gizlik cem' olurlar."

34- Arı kawçıtısa ısrur.

"Arı öfkelenendirilirse ısırır, sokar." [16]

35- Azuklug aruk ermes.

"Azığı olan (yolda) zayıflamaz, yorulmaz."

36- İzlik bolsa er uldımas, içlik bolsa at yagırmas.

"İzlik (deve derisinden ma'mûl ayakkabı) olsa insanın ayağı aşınmaz, (yol yürümekten kabarmaz), iç keçesi olursa at (sırtı) yagır olmaz."

37- Us üşkürse ölür.

"Kerkes (bir adamın yüzüne karşı) ötse (o adam) ölür." [17]

38- Usukmıška sâkıg kamug suw körünür.

"Susamışa serâbın hepsi su görünür."

39- Esen¹⁷ îwek yök.

"Selâmetde acele yok."

40- Aş tatgı tüz yogrın yîmes.

"Yemeğin tadı tuz, fakat (münferiden) tas ile yenmez."

41- Eşiç ayur tûpüm altun kamiç ayur men kanda men.

"Çömlek dim altın (dimde altın var) der (övünür), kepçe [de ben neredeyim der.]" [18]

42- Eşyek (Eşek¹⁸) ayur başım bolsa sondurıda suw içgey men.

"Eşek denizin suyunu içecek kadar başım (başım selâmet) olsa dermiş."

¹⁷ "Esen": "Esende" DLT.

¹⁸ "Eşek" ifadesi DLT'de bulunmamaktadır.

43- Ağız yise köz uyaður.

“Ağız yese göz utanır.”

44- Oglak yiliksiz, oğlan biligsiz.

“Oğlak iliksiz, oğlan (sabi) bilig(ilim)siz.” [19]

45- Oğlan (Sabi¹⁹) işi iş bolmas, oglak münzi sap bolmas.

“Çocuğun yaptığı iş olmaz, oğlak boynuzundan sap olmadığı gibi.”

Teşrihinden sarf-ı nazar zarûrîdir. Zülf-i yâre dokunmak, çam devirmekten farksızdır.

46- Oğlan suw töker ulug yâni sınır.

“Çocuk (bir yere) su döker, büyük adamın (ayağı kayar) uyluğunun üstü (ucası) kırılır.”

47- Ağılda oglak togsa, arıkda otı öner.

“Ağılda oğlak doğsa arkta (çay kenarında, su cedvelinde) otu (rızkı) biter.”

48- Egir bolsa er ölmes.

“Egir (denilen ilaç) olsa insan (karın ağrısından) ölmez.” [20]

49- Öküz adaki bolgınça buzagu başı bolsa yîg.

“Öküz ayağı olmaktan buzağı başı olmak iyidir, hayırlıdır.”

50- Ögüngüçi üminde artatur.

“Kendini meth eden donunu pisler.”

51- İkki bugra igeşür otra kökegün yençilür.

“İki boğa güreşir, ortada gök sinek sıkışır, incinir.”

52- İki koçnar başı bir eşiçde bışmas.

“İki koç başı bir çömlekte pişmez.”

53- Ula bolsa yöl azmas, bilig bolsa söz yazmas.

“Alâmet taşları (irimler) olsa yol azmaz, akli olan sözünde hata etmez.” [21]

54- Alp erig yawrıtma ıkılaç arkasın yagrıtma.

“Yiğidi zayıflatma, yürürken atın arkasını yagır etme.”

55- Alp çerigde bilge tirigde.

“Bahâdır harpde, ‘akıl dernekte (belli olur).”

56- Alplar birle uruşma begler birle turuşma.

“Yiğitlerle vuruşma, beylerle duruşma, mu‘ânedeye kalkışma.”

57- Alp yağıda alçak çogıda.

“Bahâdır düşman karşısında, halîm çekişde (belli olur).”

58- Öldeçi sıçgan müş taşakı kaşır.

¹⁹ “Sabi” ifadesi DLT’de bulunmamaktadır.

"Ölümü yaklaşmış (eceli gelmiş) fare, kedi hayası kaşır." [22]

59- Ulugnu uluglasa kut bulur.

"Sinnen kendinden büyüğe hürmet eden sa'âdet bulur."

60- Oluk yağırı ogulka kalır.

"Kürek altı yağrı oğla kalır."

61- Elig tutgınça ot tut.

"Ateş tutmak, kefil olmaktan hayırlıdır." meâlinededir.

62- Ol keçişni suw iletdi.

"O geçidi su götürdü." [23]

63- Ölüg yüzi tumlug.²⁰

"Ölü yüzü soğuk."

64- Alımçı arslan bîrimçi sıçgan.

"Alacaklı arslan, verecekli fare."

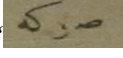
65- Alım kîç kalsa adaklanur.

"Borç geç kalırsa ayaklanır."

66- Üme kelse kut kelir.

"Misafir nasibiyle gelir." [24]

67- Umayka tapınsa ogul bulur.

" hizmet ederse oğlu olur."

68- İm bilse er ölmes.

"Parolayı bilen ölmez."

69- Emgek eginde kalmas.

"Muhannet omuzda kalmaz." [25]

70- Umunç Tenrike tut.²¹

"Ricanı Allah'a (celâlühü) yap."

71- Endik üme ewligni ağırlar.

"Ahmak misafir ev sahibine ikrâm eder." [26]

72- Anuk utru tutsa yökka sänmas.

"Hazır ikrâm (misâfire) ziyâfet verilmedi sayılmaz."

73- İngen ıñrasa botu (botuk²²) bozlar.

"Deve inlerse hemcinsleri cevap verirler."

²⁰ Bu ifade DLT'de atasözü olarak belirtilmemiştir.

²¹ Bu ifade DLT'de atasözü olarak belirtilmemiştir.

²² "botuk" ifadesi DLT'de bulunmamaktadır.

74- Añduz bolsa at ölmes.

“Andız olsa at –karın ağrısından- ölmez.”

75- Õt tütünsüz bolmas, yigit yāzuksuz bolmas.

“Ateş dumansız, genç günahsız (kabahatsiz) olmaz.”

76- Õt tise ağız küymes.

“Ateş demekle ağız yanmaz.” [27]

77- Ütlüg yinçü yirde kalmas.

“Delik inci yerde kalmaz (bir alan olur).”

78- Awçı neçe āl bilse ağıg anca yōl bilir.

“Avcı ne kadar hile bilse ayı o kadar (kaçacak) yol bilir.”

79- Öđ keçer kişi tuymas yalñuk oğı menğü kalmas.

“Zamān geçer, insān doymaz, insanoğlu ebedi yaşamaz.”

80- Evdeki buzagu öküz bolmas.

“Evdeki buzağı öküz olmaz.”

81- Ewlig toğgursa közi yolka bolur.

“Ev sahibi (yolcuyu) ne kadar doyursa gözü yoldadır. (Gitmek, yoluna devam etmek ister.)” [28]

82- Ay tolun bolsa eligin imlemes.

“Bedr hâlindeki aya el ile işâret istemez.”

83- İş yaragında sart (Sinin fethi, re ve te'nin sükûnlarıyla “tâcir” demektir.) asıgında.

“İş fırsatında, tavında, tâcir kârında.”

84- Uygur yıgaç uzun kes temür kısıga kes.

“Keseceğın ağacı uzun, demiri kısa kes.”

85- İl kalır²³ törü kalmas.

“Vilayetden vazgeçilir, töre, âdetden vazgeçilmez.” [29]

86- İwek sinek sûtke tüşür.

“Aceleci sinek süte düşer.”

87- Atan yüki aş bolsa açka az körnür.

“Atmış deve yükü aş olsa açka az görünür.”

88- Bār bakır yök altun.

“Var bakır, yok altın.”

89- Bütün ümlüg kança kolsa olturur.

“Şervâli sağlam olan nerde olsa oturabilir.”

²³ “kalır”: “kaldı” AS.

90- Barçın yamağı barçınka kars yamağı karska.

"Atlas parçasını atlasa, sûf parçasını sûfa (yamamak muvâfıktır)" [30]

91- Böri koşnısın yîmes.

"Kurt komşusunu yemez."

92-Böriniñ ortakı kuzgunnuñ yığaç başında.

"Kurdun ortağı kuzgun ağaç başında."

93- Boşlaglansa boxsuklanur.

"Öfkelenip söz dinlemeyenin eli boynuna lâlelenür."

94- Buşmasar boz kuş tutar iwmeser ürün kuş tutar.

"Gönlü dar olmayan boz kuş tutar, fakat acele etmeyen en güzel doğanı bile avlar." [31]

95- Boş neñke içi bolmas.

"Boş şeyin sahibi olmaz."

96- Bugday katında sarkıç suwalur.

"Buğday yanında (tarlasında) acı ot (da) sulanır."

97- Boldacı buzağı öküz ara belgülüg.

"Öküzlerin arasındaki yetişkin buzağıdan öküzlük beklenir."

98- Balık suwda közi taştın.

"Balık suda, gözü dışarıda."

99- Bilmiş yek bilmedük kişiden yig.

"Bildik şeytan yabancı adamdan iyidir." [32]

100- Bor bolmadıp sirke bolma.

"Şarap olmadan sirke olma!"

101- Būzdan suw tamar.

"Buzdan su damlar."

102- Bu kök kirsün kızıl çıksun.²⁴ [33]

Bu cümle emsâlden ma'dûd değıldir. Bir kimseye yemin verilmek istenildiği vakit önüne bir kılıç konulur. Ve kılıca işaretle bu cümle irâd etdiriliyor. Türklerde demir ve kılıca hürmet pek kadîm. Şu tarz tahlîf İslâmîyeti kabullerden evvelki zamanlardan kalmış olacaktır.

103- Bir toyın başı agrısa kamug toyın başı agrımas.

"Bir papazın başı agrısa cümlesinin başı agrımaz." [34]

104- Bir tilkü terisin iki la soymas.

"Bir tilki derisi iki def'a soyulmaz."

²⁴ Bu ifade DLT'de atasözü olarak belirtilmemiştir.

105- Bir karga birle kış kelmes.

“Bir karga ile kış gelmez.”

106- Bîş ernek tüz ermes.

“Beş parmak düz (hepsi bir boyda) olmaz.”

107- Birin birin miñ bolur, tama tama köl bolur.

“Birer birer bin olur, damlaya damlaya göl olur.”

108- Tatsız Türk bolmas başsız börk bolmas.

“Acem ve Kürtsüz Türk olmaz, başsız külah olmaz.” [35]

109- Taz keligi börkçike.

“Kelin gelişi (insan yanına çıkması) başı örtülü olaraktır.”

110- Tāşığ ısrumasa öpmiş kerek.

“İsramadığı taşı öpmek lazım.”

111- Tāg tāgka kawuşmas, kişi kişike kawuşur.

“Dağ dağa kavuşmaz, insan insana kavuşur.” [36]

112- Taz at tawarçı bolmas.

“Âbrâş atın kiracısı olmaz.”

113- Tāğığ ukrukın egmes, teñizni kaygıkın böğmes.

“Dağı kement eğmez, denizi kayık böğmez (sed etmez).”

114- Tay atatsa at tınur ogul ereğse ata tınur.

“Tay at olursa (yetiştirse) at, oğul yetiştirse baba dinlenir.”

115- Tapug tās yerer, tās başığ yarar.

“Hizmet taş yarar, taş baş yarar.”

116- Toyın tapugsak Teñri sewinçsiz.

“Papaz Allah’a (celle celâlühü) tapar, Cenâb-ı Hak sevinmez, müstağnîdir.”

[37]

117- Tütüşmeginçe tüzülmes, tüpirmeginçe açılmas.

“Nizâ‘ olmayınca sulh olmaz, esmeyince (hava) açılmaz.”

118- Tütün kopursa ışlanur.

“Dumanı (üfleyip) depreten dumanlanır, tütsülenir.”

119- Tirig esen bolsa tañ üküş körür.

“İnsan diri ve sağlam (esen) oldukça ne acayip şeyler görür.”

120- Tezek kârda yatmas edgü isiz katmas.

"Hayvan tersi karın altında yanmaz. (Hararetinden dolayı üzerine yağan kar erir. Biri soğuk diğeri sıcak ikisi bir yerde olamazlar.) –bunun gibi- hayır ile şer katışmaz. (ikisi bir yerde olamazlar.)"

121- Teşük suwda belgürer.

"Deşik (fitik-kavuç) suda (soyunup suya girince) belli olur. [38] görünür."

122- Tokum yüzüp kudrukta biçek sîma.

"Deveyi yüzüp kuyruğunda bıçağı kırma!"

123- Tegme kişi öz bolmas, yât yaguk tüz bolmas.

"Degme kişi (her adam) kendin gibi olmaz, yabancı ile yakın bir olmaz."

124- Tikmeginçe önmes tilemeginçe bulmas.

"Dikmeyince bitmez, dilemeyince bulunmaz." [39]

125- Tegirmende toğmuş sıçgan kök kökregiçe korkmas.

"Değirmende doğmuş fare, gök gürleyince korkmaz."

126- Tulum anutsa kulun bulur, tulum unutsa bulun bolur.

"Silah saplayan (iyi silah kullanan) kulun (tay, at yavrusu) bulur. İsti'dâdını unutan esir olur."

127- Telim sözüg ukxa bolmas yalın kaya yıksa bolmas.

"Çok söz anlaşılmaz, yalın kaya yıkılmaz."

128- Tilkü öz inke²⁵ ūrse uduz bolur.

"Tilki kendi etine ursa uyuz olur." [40]

129- Tılın tırgike tegir.

"Dilin yemeğine (ni'metine) değer –yâhûd- ni'mete kelâm-ı latîf ile nâil olunur."

130- Tılın tügmişini tışın yazmas.

"Dilin düğümlediğini diş açmaz."

131- Tamu kapugın açar tawar.

"Rüşvet cehennem kapısını açar." [41]

132- Teşsizde tegirmen turgursa yaragsızda yâr barır.

"Münâsîp olmayan yerde kurulan değirmen bendinden yıkılır, yar husûle gelir."

133- Tünle yorup kündüz sewnür, kiçigde ewlenip ulgağu sewnür.

"Gece (yol) yürüyen gündüz ferâhlanır, küçükken evlenen ihtiyarlıkta rahat eder."

²⁵ "inke": "yınike" DLT.

134- Tüzün birle uruş, ütun birle üsterme.

“Halîm ile uruş, ‘arsıza i ‘tirâz etme.”

135- Tawgaç xânniñ torkosı telim teñlemeđip bıçmas.

“Tawgaç hânın (Çin hakanı) ipeklisi çoktur, fakat lüzumundan fazla bıçmaz.”

[42]

136- Tewe bedük erse mayakı bedük ermes.

“Deve iri olmakla tersi iri olmaz.”

137- Tewe silkinse eşekke yük çıkar.

“Deve silkinse eşeğe yük çıkar.”

138- Tewe yük kötürse kamıç yeme kötürür.

“Deve yük götürürse kepçe yem götürür.”

139- Taygan yügürğenni²⁶ tilkü sewmes.

“Tazının yügürğeni (çok koşanını) tilki sevmez.”

140- Tayak bile taymas tanuk sözün bütmes.

“Elinde asa, baston olan (çamurlu, kaypak yerde) kaymaz, düşmez. [43] şahidin sözü (şehâdetini ifaden evvel) bilinmez.”

141- Çaxşak üze ot bolmas, çakrak bile uwut bolmas.

“Dağ kayalığı üzerinde ot, kelde (başının kel olduğundan dolayı) sıkılmak olmaz.”

142- Çaksa tutnur, çalsa bilnür.

“(Çakmak) çakılırsa (kav yanar) tüter, (söz kulağa) işitdirilirse (maksat) bilinir.”

143- Xân işi bolsa kätun işi kalır.

“Padişah işi olursa hatunun işi (geri) kalır.” [44]

144- Sāwın sagrakka tegir.

“Sözünü kadehe değdir, ulaşdır.”

145- Suburganda ew bolmas, topurganda aw bolmas.

“Eski mezarlıkta ev, yumuşak yerde av olmaz.”

146- Sabanda sandruş bolsa örtgünde irteş bolmas.

“Serperken (ekerken) güzelliğe bağlanırsa harmanda çeç başında kavga olmaz.” [45]

147-Saçratgudın korkmuş kuş kırk yıl adrı yıgaç üze konmas.

“Faktan korkmuş kuş kırk yıl eğri ağaç üzerine konmaz.”

²⁶“yügürğenni”: “yügrükün” DTL.

148- Sartnıñ azukı arıg bolsa yöl üze yir.

"Tâcirin azığı temiz (iyi, celb-i iştiâ) olursa yol üzerinde yer."

149- Süsegen uçka Teñri müñüz birmes.

"Süsen (boynuzuyla dâima uran) öküze cenâb-ı Hak (celle celâlühü) boynuz vermez."

150- Sakak oxşar, sakal bıçar.²⁷

"Çeneyi ohşar, sakalı biçer." [46]

151- Sınamasa arsızkar sakınmasa utsukar.

"Tecrübesiz aldanır, tedbirsiz yenilir."

152- Sandılaç işi ermes örtgün tepmek.

"Harman döğmek yund kuşunun işi değildir."

153- Suw içürmeske²⁸ sût bîr.

"Su içirmeyene sût ver!"

154- Sözke süçünse bulun barır.

"Sözü tatlı bulursa köle gider, köle olur." [47]

155- Sökşüp urşur otra tön titişür.

"Sögüşüp uruşmakta don (pantolon, şalvar) yırtılır."

156- Suw körmeginçe etük tartma.

"Suyu görmeden edik (ayakkabı) çıkarma."

157- Kara bulıtıg yıl açar, urunç bile il açar.

"Kara bulutu yel açar, rüşvet vilâyet feth eder."

158- Kara muñ kelmeginçe Kara Yalga keçme.

"Büyük bir dert ('azîm bir zulm) görüp mecbûr olmadıkça kara yalgadan geçme." [48]

159- Karga karısın kim bilir kişi alasin kim tapar.

"Karganın ihtiyarını, kocalamışını, gizlik insanın muzmerini, içindekini kim bilir?"

160- Kâz kopsa ördek kölüg igenür.

"Kaz gidince ördek gölü temellük eder."

161- Kâgun karma bolsa idisi ikki elgin tegir.

"Kavun yağma olunursa sahibi iki eliyle kapar."

162- Kânıg kân bile yūmas.

²⁷ Bu atasözü DLT'te "Sakak bıçar, sakal oxşar" şekliyle de geçmektedir. Bk. Ercilasun-Akkoyunlu, **age**, s. 125.

²⁸ "içürmeske": "birmeske" DLT.

“*Kan, kan ile yıkanmaz.*” [49]

163- Kut belgüsi bilig.

“*Sa ‘âdet emâresi ‘ilm ve ‘akıldır.*”

164- Kutsuz kuğugka kirse kum yağar.

“*Düşkün, bahtsız kuyuya girse (üzerine) kum yağar.*”

165- Kutlugka koşa yağar.

“*Devlet ü sa ‘adet aslen ulu olanlara yağar.*”

166- Kaçış bolsa kaya körmes.

“*Kaçan (düşman önünde dağılan) kavmin yükseği alçağı görünmez. Hepsi bir seviyeye iner.*” [50]

167- Kağaş timiş kaymaduk kağın timiş kaymış.

“*Kardeş ve akraba-i kârîbe iltifât olmadık, akraba-i sıhriye iltifât olunduk derlermiş.*”

168- Kuğugda suw bār it burnı tegmes.

“*Kuyuda su var, it burunı degmez*”

169- Kurtga büğig bilmes yirim tār tîr.

“*Geçkin kadın oynamak bilmez, yerim dar der.*”

170- Kardunı yinçü sakınmağ

Tuzgunı mañçu sizinmeğ

Bulmaduk nēñke sewinmeğ

Bilgeler anı yirer²⁹

“*Kışın su üstüne gelen buz parçalarını inci sanma, gelen hedâyeyi atılmayı el emeğin zannetme, eline girmeyen şeye sevinme, hükemâ onu (bu gibi hâlâtı) yırar [51] (takbih eder)*”

171- Karga kâzka ötgünse butı sınır.

“*Karga, kaza (kuvvet ve tayerânından bahisle) övünse (kendini medh etse) butu (bacağı) kırılır.*”

172- Kurug yıgaç egilmes, kurmuş kiriş tügülmes.³⁰

“*Kuru ağaç eğilmez, kurumuş kiriş düğümlenmez.*”

173- Kuruk kaşuk ağızka yaramas kurug söz kulakka yakışmas.

“*Kuru (boş) kamış ağıza yaramaz, boş laf kulağa yakışmaz.*”

²⁹ Bu dörtlük DLT’de atasözü olarak değil, şiir olarak belirtilmektedir. Fakat yazar ilk üç satırın atasözünü andırđıđı düşünceyiyle çalışmasına dâhil etmiştir.

³⁰ Bu atasözünün bir benzeri de DLT’de “Kurmuş kiriş tügülmes ukrukun tåg egilmes” şeklinde vardır. Bk. Ercilasun-Akkoyunlu, *age*, s. 440.

174- Korkmuş kişike kōy başı kōş körünür.

"Korkmuş adama koyun başı çift görünür." [52]

175- Kırk yılka bāy çığay tüzlinür.

"Kırk yıla değin (kadar) zengin ile fakir bir olur."

176- Kuzda kār eksümez kōyda yāğ eksümez.

"Kuz dağda kar, koyunda yağ eksik olmaz."

177- Kuş balası kusınçığ, ıt balası oxşançığ.³¹

"Kuşun (henüz tüyü bitmemiş) yavrusu iğrenç, köpek yavrusu okşanacak kadar sevimli olur."

178- Kuş tōrka (tuzakka³²) meñ üçün ilinür.

"Kuş tuzağa yem için tutulur."

179- Koş kılıç kınka sığmas.

"İki kılıç bir kına sığmaz."

180- Kış konukı öt.

"Kış ziyâfeti ateşledir." [53]

181- Kuş yawuzı sagzıgan yıgaç yawuzı azgan yir yawuzı kazgan bodun yawuzı Barsgan.

"Kuşun fenâsı saksığan, ağacın azgân, yerin kazgân (delik deşik ma'mâfih taşlı, çakıllı yer), insânın fenâsı da bir Barsgân halkıdır." deniliyor.

182- Kulak eşitse köñül bilir köz körse üdig kelir.

"Kulak eşitse gönül bilir, göz (mahbûb bir şeyi) görse şevk gelir."

183- Kulan kuğugka tüşse kur baka aygır bolur.

"Eşek kuyuya düşse kurbağa (üzerine çıkar) aygır olur."

184- Karı sâwı kalmas kağıl bāğı yazılmas.

"Şeyh sözü mühmel kalmaz, isti'mâl olunur. Yaş söğüt dalının düğümü (kurduktan sonra) açılmaz." [54]

185- Kalın bulutug tüpi sürer karañku ışığ urunç açar.

"Kalın bulutu tipi (fitına) sürer (götürür); karanlık işi rüşvet açar."

186- Kalın kâz kulavuzsuz bolmas.

"Kaz sürüsü kılavuzsuz olmaz."

187- Kalın kulan çuwgasız bolmas.

"Eşek sürüsü çobansız olmaz."

³¹ Bu ifade DLT'de atasözü olarak belirtilmemiştir.

³² "tuzakka" ifadesi DLT'de yoktur.

188- Kılını bilse kızıl keçer yaranu bilse yaşıl keçer.

“(Kadın zevceyle) hüsn-i mu‘âşereti isterse kırmızı renk ipekli giyer, nâz ve ‘işve yapmak isterse yeşil renk ipekli giyinir.” [55]

189- Kılıç tatıksa iş yunçır, er tatıksa et tunçır.

“Kılıç küflense (sahibi olan) yiğidin hâli fenalaşır, er ‘acemileşse atı mütegayyir olur.”

190- Kul yağı, ıt böri.

“Köle düşman, it (erin) kurdudur.”

191- Kamug kişi tüz ermes.³³

“Herkes bir (seviyede) olmaz.”

192- Konak başı sedreki yig.

“Kara darı başağının seyreği iyidir.”

193- Kağdaş kama urur öğdaş örü tartar.

“Ana ayrı kardeşler, birbirini döğerler (beyinlerinde buğz cârî olur), [56] ana bir, baba ayrı kardeşler yekdiğere muâvenet ve muhabbet ederler.”

194- Kuş kanatın er atın.

“Kuş kanadıyla, insân atıyla (merâm ve murâdlarına vâsıl olurlar).”

195- Kowı er kuğugka kirse yil alır.

“Tali ‘siz adam kuyuya girse yel alır.”

196- Kız birle küreşme, kısrak birle yarışma.

“Kızla güreşme, kısrakla yarışma.”

197- Kız kişi sâwı yörıglı bolmas.

“Cimri dillenmez, (onun senâsı, nâmı) dilden dile gezmez.” [57]

198- Kaynar ügüz keçisiz bolmas.

“Taşkın ırmak geçitsiz olmaz.”

199- Köp söğütke kuş konar, körklüg kişike söz kelir.

“Köp (çok dallı) söğüde kuş konar. Güzellere muhabbetnâme gelir.”

200- Kiçig ulugka turuşmas kırguy suñkurka karışmas.

“Küçük büyükle dürüşmez (kavga etmez), atmaca büyük doğana karşı gelmez.”

201- Kiçigde katıglansa ulgağu sewnür.

“Küçüklüğünde tahsîl-i ‘ilim ve emvâl eden ihtiyarlıkta rahat eder.”

202- Keğüklüg ölimes küweçlig kürimes.

“Kepenekli (yağmurluk) ıslanmaz, dizginli (at) sıçrayıp tepmez.”

³³ Bu ifade DLT’de atasözü olarak belirtilmemiştir.

202- Közegü uzun bolsa elig küymes.

"Maşa uzun olursa eli yakmaz (el yanmaz)." [58]

203- Kizlençü kelinde.

"Örtü gelinde."

204- Kişi alası içtin yilkı alası taşın.

"İnsânın alacası içinde, hayvanın dışında."

205- Kişi eti tirigle tatır.

"İnsân eti sağlıkta tadar."

206- Kişi sözleşü yilkı yıdlaşu.

"İnsân söyleşmek, hayvân koklaşmak ile (tanışirlar)."

207- Küg kördi keregü yüğti.

"(O kadar) mihnet gördü (ne kışlık) çadırı (sırtına) yüklendi (tebdil-i mekân, hicret etdi)." [59]

208- Kül ürginçe köz ürse yig.

"Küle (ateş külüne) üflemekten (köze, ateş koruna) üflemek iyidir, nafi'dir."

209- Kümüş künke ursa altun ağakın kelir.

"Gümüş güneşe ursa (güneş vuran yere serpse) ayağıyla (yürüyerek) altın gelir."

210- Künde irük yok begde kıyık yök.

"Güneşde (kurs-ı şemste) gedik, beyde sözünden dönmek yok."

211- Künke baksa köz kamar.

"Güneşe bakanın gözü kamaşır."

212- Köni barır keyikniñ közinde ağın başı yok.

"Doğru giden (geçen) geyiğin gözünden başka yerinde cürha yok." [60]

213- Küniniñ küline tegü yağı.

"Kumanın (ortak zevce gülü ne kadar düşman (gözüne dolar)."

214- Kūç eldin kirse törü tünlükten çıkar.

"Zor, evin önünden girse resm ve 'âdet ışıklıktan çıkar."

215- Közden yırasa köñülde yeme yırar.

"Gözden uzaklaşsa gönülden de uzaklaşır."

216- Kūz keligi yazın belgölüg.³⁴

"Güzün gelişi yazdan bellidir." [61]

217- Kōk temür kerü turmas.

³⁴ "belgölüg": "belgürer" DLT.

“Gök demir geri durmaz (neye isabet ederse keser. Kılıç kastediliyor.)”

218- Kōkke sagursa yūzke tūşūr.

“Gōge (semâya doğru) türkürse yüzüne düşer.”

219- Keşeşlig bilig üdreşür keşeşsiz bilig opraşur.

“Meşveretli tedbîr güzel netice verir, meşveretsizi mahv olur.”

220- Kîñ tōn opramas keşeşlig bilig artamas.

“Geniş rûbâ yırtılmaz, müşâvereli ‘akıl (karar, tedbir) fâsid olmaz.”

221- Mūş oğlu muyavu togar.

“Kediden miyavlayan yavru doğar.” [62]

222- Mūş yakrika teğişmes ayur kişi neñi yaraşmas.

“Kedi, iç yağına uzanamayınca nâsın malı bana yaraşmaz der.”

223- Neçe yitiğ biçek erse õz sapın yonumas.

“Bıçak ne kadar keskin olsa kendi sapını yontamaz.”

224- Neçe me oprak keğük erse yağmurka yarar.

“Kepebek (yağmurluk) ne kadar eski olsa yağmura yarar.”

225- Neçe munduz erse iş edğü, neçe egri erse yōl edğü.

“Yola giderken ahmak da olsa arkadaş, yalnızlıktan hayırlıdır. Gizlik eğri yollarda binmekten yürümek hayırlıdır.”

226- Yâtnıñ yağlıg tiküsinden õznüñ kânlıg yuğruk yig.

“Yabancıñ yağlı tiküsinden (lokmasından) akrabanın yumruğu hayırlıdır.”

[63]

227- Yāzın katıglansa kışın sewnür.

“Yaza çalışıp yiyeceğini tedarik eden kışın rahat eder.”

228- Yaş ot küymes yalawar ölmes.

“Yaş ot yanmaz, elçi öldürülmez.”

229- Yıparlıg kesürgüdin yıpar kitse yıdı kalır.

“Misk dağarcığından misk gitse (boşaltılsa) kokusu kalır.”

230- Yitüklüg anası koyun açar.

“Şakîye anası koynunu açar.” [64]

231- Yadağ atı çaruk kūçi azuk.

“Yayanın atı çarık, kuvveti azık.”

232- Yırak yir sāwın arkış keldürür.

“Uzak yerin haberini kervân getirir.”

233- Bart³⁵ kiçig bolsa ajuıt bedük ür.

"Kova küçük olsa kadehin büyüğünü sal (doldur)."

234- Yazmas atım bolmas, yañılmas bilge bolmas.

"Hatasız atım (atmaktan) olmaz, yanılmaz 'âlim olmaz."

235- Yazmas atım yağmur yañılmas bilge yañku.

"Şaşmaz atım yağmur, yanılmaz 'âlim (geri gelen) ses." [65]

236- Yazıda böri ulısa ewde ıt bagrı tartışur.

"Yazıda (kııda) kurt ulusa evde itin yağrı sızlar."

237- Yazıdaki süwlin eğer geli ewdeki takagu içginma.

"Yazıdaki sülünü avlayacağım diye evdeki tavuğu salıverme."

238- Yıgaç uçıña yıl tegir körklüg kişike söz kelir.

"Ağaç ucuna yel değer, güzele (muhabbetnâme) gelir."

239- Yogurkanda artuk ağak kösülse üşiyür.

"Yorgandan (artık) ziyâde uzatılan ayak üşür." [66]

240- Yağını aşaklasa başka çıkar.

"Düşmanı küçük görürse başına çıkar."

241- Yöwüşlüg kelin küdegü yawaş bulur.

"Akrabası tarafından ikrâm olunan (çok hediye gönderilen) gelinin güveyisi (erkeği) yaraş (münkâd) olur."

242- Yakadakı yalgagalı eligdeki içginur.

"Yakasına döküleni yalarken elindekini döker, düşürür, uçurur."

243- Yılan kendi egrisin bilmes, tewe böynın egri tîr.

"Yılan kendi eğrisini bilmez. Devenin boynu eğri der."

244- Yılan yarpuzdın kaçır kaçır barsa yarpuz utru kelür.

"Yılan sansardan (yâhûd firavun faresinden) kaçır, nereye gitse sansar [67] (fare) üzerine gelir."

245- Yalksa yeme yâg eğgü küyse yeme kün eğgü.

"(Çok yemekten imtilâda hâsıl olsa) katıksız tuzlu ekmekten yağ hayırlı, (gizlik güneş insânı yaksa da) pusuruk dumanlı havadan güneş hayırlıdır."

246- Yalñus kâz ötmes.

"Yalnız kaz ötmez."

247- Yalñuk oğlı münsüz bolmas.

"Âdemoğlu ayıbsız, dertsiz olmaz."

³⁵ "Bart": "Yurt" AS.

248- Yaljuk meňgü tirilmes sınka kirip kirü yanmas.

“İnsân ebedî yaşamaz, mezâra girildikten sonra geri gelmez.” [68]

249- Yaljuk³⁶ oğlu yökadur edgü atı kalır.

“Âdemoğlu ölür, yok olur. İyi, hayırlı adı kalır.”

250- Yüzke körme erdem tile.

“Kişinin yüzüne (güzelliğine, çirkinliğine) bakma, edeb ile terbiyesine bak.”

251- Yir basruki tâg boğun basruki bēg.

“Yerin ağırlığı (direği) dağ, insânın bey.”

4. SONUÇ

Bu yazıda Dîvânu Lugâti't-Türk'teki atasözleri hakkında müstakil olarak yapılan çalışmaların kısa bir değerlendirilmesi ve bu hususta kaleme alınmış ilk çalışma olan Abdülahad Nûrî'nin *Atalar Sözü* isimli eseri tanıtılmış ve incelenmiştir. Bu eser, DLT'deki atasözleri hakkında müstakil olarak yapılan ilk çalışma olması, yazarın atasözlerinin açıklamasını yaparken kendi yorumlarını katması ve varsa Osmanlı Türkçesindeki yakın ve benzerlerinin verilmesi açısından ayrı bir öneme sahiptir.

Eserin giriş kısmında Abdülahad Nûrî, Kaşgarlı Mahmûd ve DLT'nin yazım süreci ve içeriğinden kısaca bahsetmiştir. Ardından çalışmaya nasıl başladığını, atasözlerinin önemini ve değerini, DLT'teki atasözlerinin sayısını ve bunların hangi konularda söylendiğini, atasözlerini çalışmasına dâhil ederken hangi imlâ hususiyetlerini neden tercih ettiğini izah etmiş, sonra Kaşgarlı Mahmud, Ali Emîrî Efendi ve Şükrü Bey'e teşekkürlerini sunmuştur. Abdülahad Nûrî, DLT'de 252 atasözü olduğunu tespit etmiştir. DLT'de atasözü olarak geçmeyen dört ifadeyi de atasözü kabul edip çalışmasına dâhil etmiştir. Yazar, çalışmasında verdiği 252 atasözünün 21'inde sadece birebir Türkiye Türkçesine aktarımıyla bir cümlelik kısa açıklamaya; 231 atasözünde bunların hangi durumda söylendiğini, varsa benzer ya da aynı anlamdaki karşılıklarını vermiştir. Geri kalan atasözlerinin açıklamaları diğerlerine göre daha ayrıntılı bir şekilde ortaya konulmuştur. Eserde yer alan 252 atasözünün yaklaşık elli beşinin açıklamasında bu atasözlerinin Osmanlı Türkçesindeki benzerleri ya da yakın anlamlı olanlarından örnek verilmiştir. Bazılarında ise sadece “Osmanlı Türkçesinden bu atasözleriyle yakın anlamlı ya da benzerleri vardır.” gibi ifadelerle yetinilmiştir.

Şimdiye kadar yapılan çalışmalar neticesinde araştırmacıların DLT'deki atasözlerinin sayısı konusunda ortak bir görüşü yoktur. Yapılan çalışmaların sadece 13'ünde DLT'deki

³⁶ Yaljuk, Hazreti Âdem'in ism-i şerîfi olduğu gibi “benî âdem, beşer” ma'nâsına ismü'l-cem'i de oluyor. Şu beyitte bulunduğu misillü:

Yağı erür yaljukuñ nēñi tawar

Bilig eri yağısın nēlük sever

“İnsanın ne malı varsa düşmanıdır. ‘Akıl ve ‘ilim sahibi düşmanını nasıl sever.’ demektir.

atasözlerinin sayısı konusunda görüş bildirilmiştir. Bunlardan en düşük sayıyı 252 ile Abdülahad Nûrî verirken en yüksek olanı da 319 ile Huziahmed Mahmutov belirtmiştir. İki araştırmacı ise net bir sayı vermek yerine ortalama bir rakam telaffuz etmiştir. Bizim yaptığımız tarama sonucunda ise DLT'de tekrar edilenlerin dışında "atasözü" olarak geçen 282 ifade bulunmaktadır. Bunlar arasından kitapta birden çok yerde geçen ve aynı olmasına karşın ek ve kelime farklılıkları olan, daha önce geçen bir atasözünün bir bölümünü oluşturan, bir başka atasözünün bölümlerinin yer değiştirilmiş hâliyle bulunan atasözleri de vardır. Bunlar toplam sayıdan çıkarıldığında DLT'de atasözü olarak geçen 266 ifade yer aldığı söylenebilir. Ayrıca DLT'de atasözü olarak geçmeyen fakat anlam olarak atasözünü andıran ifadeler de bulunmaktadır. Bunların atasözü kabul edilip edilmemesi konusundaki tasarruf ise okuyucuya aittir.

KAYNAKLAR

- Abdülahad Nûrî. (1339), **Atalar Sözü**, Kastamonu: Kastamonu Matbaası.
- Abdülkadiroğlu, Abdulkerim. (1997). "Abdülahad Nûrî'nin Yunan Harbi Destanı", **Türk Halk Edebiyatı ve Folklor Yazıları**, Ankara: Akademi Kitabevi, ss. 64-93.
- Aksoy, Ömer Asım. (1988). "Atasözleri-Deyimler", **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten-1962**, ss. 131-166.
- Aybars, Nevin. (1948/1949). **Divan-ü Lügât-it-Türk'deki İlk Türk Ata Sözlere ve Öğütler (Transliterasyon-Tercüme-Mevzularına Göre Tasnif)**, 1948-1949 Mezuniyet Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.
- Başgöz, İlhan. (2006). "Sözlü Anlatımda Ara Söz: Türk Hikâye Anlatıcılarının Şahsi Değerlendirmelerine Ait Bir Durum İncelemesi", Çev. Metin Ekici, **Halkbiliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar 1**, Ankara: Geleneksel Yayıncılık, ss. 320-348.
- Bayrak, Mehmet. (2001). "Kürd Düğünü", **Tarih ve Toplum**, Sayı: 218, Şubat, ss. 63-64.
- Birtek, Ferit. (1944). **Divan-ı Lügât-it Türk'ten Derlemeler I: En Eski Türk Savları**, Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Brockelmann, Carl. (1339/1923) "Eski Türkistan Halk Edebiyatı", **Darülfünûn Edebiyat Fakültesi Mecmuası**, çev. Köprülüzâde Ahmet Cemal, Sene: 3, Sayı: 2-3, Ağustos-Teşrin-i Evvel 339, ss. 109-148. (Yazının orijinali "Altürkestanische Volksweisheit" adıyla *Ostasiatische Zeitschrift* dergisinde 1338-1919/1920 yılında Almanca olarak yayımlanmıştır.)
- Bulut, Serdar. (2016). "Divânü Lügâti't-Türk'ten Ahıska Türkleri Yazılı ve Sözlü Diline Geçen Atasözleri", **Littera Turca**, Cilt: 2, Sayı: 3, Yaz, ss. 95-112.
- Ercilasun, A. Bican - Akkoyunlu, Ziyat. (2014). **Divânu Lügâti't-Türk Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin**, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Gümüştam, Gürkan. (2015). "Divanu Lügâti't-Türk'ün İzinde En Eski Kıbrıs Türk Atasözleri", **Folklor/Edebiyat**, Cilt: 21, Sayı: 84, ss. 145-157.
- İlhan, Nadir. (2008). "Divanü Lügâti't- Türk'ten Gaziantep Ağzına Atasözleri", **Akpınar**, Sayı: 18, Kasım-Aralık, ss. 4-10.
- İpek, Yücel. (2004). "Divanü Lügâti't-Türk'te Yer Alan Atasözleri", **Erciyes**, Yıl: 27, Sayı: 315, Mart, ss. 14-17.
- Kahveci, Vehbi. (2015). **Abdülahad Nuri'nin Kastamonu'daki Yayın Çalışmaları (1921-1923)**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kastamonu: Kastamonu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Karabeyoğlu, Adnan Rüştü. (2015). **Divânu Lügâti't-Türk'te Savlar ve Kültürel Kavramlaştırma**, İstanbul: Kesit Yayınları, 2015.
- Korkmaz, Hatice. (2007). **Divânü Lügât-it-Türk'teki Atasözlerinin Anlambilimsel Açından İncelenmesi**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Köksal, M. Fatih. (2005). **Klasik Türk Şiiri Araştırmaları**, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Mahmutov, Huziahmet. (1999). "Divânü Lügâti't-Türk'teki Atasözleri ve Onların Bugünkü Versiyonları", **Divânü Lügâti't-Türk Bilgi Şöleni Bildirileri**, Ankara: Türksoy Yayınları, ss. 84-89.
- Nazlı, Atiye. (2008). "Divânü Lügâti't-Türk'ten Günümüze Süzülen Atasözleri", **Merhaba Akademik Sayfalar**, Cilt: 8, Sayı: 23, Haziran, ss. 380-384.
- Necib Âsım. (1338-1919/1920), **Divânu Lügâti't-Türk'ten Me'hûz Eski Savlar**, Dersa'âdet.

- Ölmez, Mehmet. (2008). "Divânü Lugâti't-Türk'teki Atasözleri Üzerine", **Türk Dili**, Sayı: 683, Kasım, ss. 533-535.
- Sakaoğlu, Saim. (1997). "Divânü Lügati't-Türk'teki Bazı Atasözleri Üzerine", **Uluslararası Osmanlı Öncesi Türk Kültürü Kongresi Bildirileri**, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını, ss. 261-267.
- Sakaoğlu, Saim. (1999). "Divânü Lügati't-Türk'teki Atasözlerinin Anadolu'daki İzleri", **Divânü Lügati't-Türk Bilgi Şöleni Bildirileri**, Ankara: Türksoy Yayınları, ss. 36-46.
- Sertkaya, Osman Fikri. (1983). "Eski Türk Atasözleri Üzerine", **Şükrü Elçin Armağanı**, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Armağan Dizisi, ss. 275-291.
- Seymen, Lütfi. (2004). "Kastamonu Basın Tarihinden: Doğu Mecmuası ve Abdülhad Nuri Bey (1865-1927)", **Müteferrika Kitabiyat Dergisi**, Sayı: 26, Kış, ss. 53-66.
- Türkay, Kaya. (1983). "Kaşgarlı'dan Günümüze Gelen Atasözleri", **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1980-1981**, Ankara: TDK Yayınları, ss. 39-42.
- Yakupoğlu, Cevdet. (2007). "Bir Sürgün Kahramanı Abdülhad Nuri Bey: Hayatı, Eserleri ve Selçuklu-Beylikler Tarihi Üzerine Çalışmaları", **Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi**, Sayı: 21, Bahar, ss. 169-189.
- Yaylagül, Özen. (2010). "Divânü Lugâti't-Türk'te Yer Alan Atasözlerindeki Metaforlar", **Millî Folklor**, Yıl: 22, Sayı: 85, ss. 112-121.
- Yıldız, Ayşe. (2004). "Seci Kavramı ve Secinin Divânü Lugâti't-Türk'teki Savlarda İncelenmesi", **Millî Folklor**, Yıl: 16, Sayı: 64, ss. 107-122.

EXTENDED ABSTRACT

One of the most basic written sources of Turkish cultural history is *Divânü Lugâti't-Türk*. In addition to being a dictionary and grammar book in terms of its content and purpose, *Divânü Lugâti't-Türk* is an informative encyclopedia with the examples of many different subjects such as Turkish history and geography, and various products of folklore (folk etymology, epic, folk medicine, play, folk calendar etc.). This work, which contains information on many different topics, is also a rich source in terms of proverbs.

In this article, a brief evaluation of the studies on the proverbs of *Divânü Lugâti't-Türk*, and *Abdulahad Nûrî's Atalar Sözü* (1865-1927) which is the first study written in this regard, is introduced and examined. This work is of particular importance in terms of being the first study on the proverbs in the DLT, having author's comments in the description of the proverbs, and giving their close and similar examples in Ottoman Turkish, if any.

Although *Atalar Sözü* was in the process of publication in R.1334-H.1336/1918, it was published as a full text in 1339/1920-1921. After *Abdulahad Nuri* started to prepare his work in Istanbul, he first began to publish his work in forms in 1334, and during the period when his second form was released, Istanbul began to be occupied by the British. In this process, the publication of the work was interrupted until the time when the writer arrived in Kastamonu. When *Abdulahad Nuri* came to Kastamonu, the book was published by Kastamonu Printing House in 1339/1920-1921 with the support of the governor of the period, *Ali Süleyman Necmi Bey*.

Abdulahad Nuri briefly mentioned *Kasgarlı Mahmûd* and the writing process and content of DLT in the introduction of his work. He then explained how he started his work, the

importance and value of proverbs, the number of proverbs in the DLT and what subjects they were said, why he preferred to spelling characteristics by including the proverbs in his work, and then he thanked Kasgarlı Mahmud, Ali Emîrî Efendi and Sükrü Bey. Abdülahad Nûrî found that there were 252 proverbs in DLT. He also accepted four expressions, which were not a proverb in the DLT, as a proverb and included them in his work. In his study, the writer gave a short expression for the 21 of 252 proverbs with one-to-one transfer of Turkish, explained 231 proverbs in which cases they were said, and stated their same or similar equivalents, if any. The descriptions of the remaining proverbs were presented in more detail than the others. In the description of about 55 of the 252 proverbs in the work, examples of these proverbs were given from the equivalents of Ottoman Turkish or the ones that were near synonymous. In some of them, such statements were made as "there is a close or similar meaning to this proverb in Ottoman Turkish."

The first study on the proverbs in the book was written by Abdülahad Nûrî in R.1334 / H.1336-1918 but its publication could not be realized during these years. However, as far as we can determine, there are 20 studies in the dimension of books, theses, articles and declarations about the whole or part of the proverbs in DLT. As a result of the studies done so far, researchers have no common opinion about the number of proverbs in DLT. Only 13 of the studies reported the number of proverbs in DLT. The number of the proverbs in DLT was determined as 252 by Abdülahad Nûrî, 264 by Necib Âsım, 290 by Carl Brockelmann, 266 by Ali Ulvi Elöve, 291 by Ferit Birtek, 301 by Nevin Aybars, nearly 300 by Kaya Türkay, 319 by Huziahmed Mahmutov, more than 250 by Saim Sakaoğlu, 252 by Yücel Ipek, 268 by Ahmet Günsen, 293 by Hatice Korkmaz, 268 by Serdar Bulut, respectively. Among them, the lowest number is stated by Abdülahad Nûrî as 252 while the highest number is given by Huziahmed Mahmutov as 319. Two researchers have determined an average figure rather than a net figure. As a result of our screening, there are 282 expressions which are called "proverb" except those repeated in DLT. Among these, there are proverbs which are found in more than one place in the book, which have additional and word differences even if they are same, and which form a part of an above mentioned proverb, and also which are found in the parts of another proverb which have been replaced. When these are subtracted from the total number, it can be said that there are 266 expressions described as a proverb in the DLT. In addition, there are expressions that do not appear as proverbs in the DLT but resemble proverbs as meaning. The attitude on whether they are accepted as proverbs or not belongs to the reader.

